

NEKE JEZIČNO-STILSKE ZNAČAJKE VINODOLSKOGA ZAKONA (1288)
I KRČKOGA (VRBANSKOGA) STATUTA (1388)

Eduard HERCIGONJA, Zagreb

Antun Mažuranić zacijelo nije ni slutio da svojim izdanjem teksta *Vinodolskog zakona* u 3. knjizi Vrazova *Kola* god. 1843.¹ začinje intenzivan, po posljedicama dalekosežan, proces buđenja interesa za pravne i povijesne – prvenstveno srednjovjekovne – spomenike čije će prikupljanje i istraživanje nakon točno dvadeset godina doseći apogej u Kukuljevićevoj – i po današnjim mjerilima monumentalnoj – zbirci *Acta croatica, Listine hrvatske I*.

Znakovito je, i u stvari duboko logično, da čitav taj napor jednoga kruga vodećih hrvatskih intelektualaca oko otimanja zaboravu pravnih i povijesnih spisa na narodnom jeziku, njihova vraćanja u život kao predmeta znanstvene obrade, svojim početkom pada u vrijeme uspona preporodnih zanosa, nastavlja se u periodu njihova sloma 1848. i traje s povećanim intenzitetom upravo u 50-im godinama predstavljajući tako svojevrsan vid duhovne protuteže i otpora apsolutističko-germanizatorskoj političkoj stvarnosti Bachova režima. Izdanja tih tekstova – kao i utemeljenje *Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine* (1850) i Kukuljevićeva *Arkiva* (1851) – bila su u tadašnjim uvjetima nedvojbeno jedan od relevantnih činitelja djelovanja na javnost, element konstituiranja 'povijesne svijesti' shvaćene kao agens očuvanja nacionalnog identiteta i opstojnosti.

Na drugoj pak strani sve ono što su Antun i Ivan Mažuranić, Matija Mesić, Šime Ljubić, Ante Starčević, Emanuel Sladović, Ivan Črnčić, Franjo Rački, Vatroslav Jagić i Ivan Kukuljević objavili (pretežito u Kukuljevićevu *Arkivu*) tijekom te prve faze (1843-1863) istraživanja korpusa hrvatskih glagoljskih i zapadnoćiriličkih, bosaničkih, zakona, statuta, razvodnih isprava i listina, pružalo je mladom Jagiću – književnom povjesniku bogatu građu za njegov uvijek neprijeporno argumentiran,

¹ A. Mažuranić, *Vinodolski zakon od ljeta 1280, Kolo 3*, Zagreb 1843, 50-97. U II. knjizi svoga *Arkiva za povjestnicu jugoslavensku* (Zagreb, 1852), Ivan Kukuljević izdaje *Statut otoka Krka* (281-296).

metodološki originalan pristup i ovom segmentu naše pisane baštine. Jagić će, naime, spomenute pravne izvore prikazati i ocijeniti s nekoliko motrišta: kulturnopovijesnog, pravnopovijesnog (u općim crtama doduše), ali i književnoestetičkog, stilističkog.

Slijedom jedne Kukuljevićeve napomene iz predgovora *Listinama hrvatskim*, on već godine 1866. u *Priměrima starohèrvatskoga jezika (II)* vrednuje pravne spomenike i izvan njihove temeljne juridičke funkcionalnosti kao značajna kulturnopovijesna svjedočanstva, najizravniji dokaz dosegnute uljudbene razine i etničkootporne snage starohrvatskog društva: »*Iz njihova sadržaja dade se sastaviti vèrna slika duševne razvijenosti našega naroda u odnošenjih života društvenoga i občinskoga ... a njihov oblik čim je narodan i po jeziku i po pismu, dobija neizměrnú cěnu kao dokaz, da je narodni živalj uzmogao odolěti uticajima tudjim.*«² Godinu dana kasnije u svojoj prodromatskoj *Historiji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*³ kojom je – nakon biobibliografskih, kronoloških prikaza M. P. Katančića, P. J. Šafařika i Š. Ljubića – obilježen stvaran početak hrvatske književne historiografije, Jagić, uz ponovljene ocjene o kulturnopovijesnom značenju pravnih dokumenata i zamjedbe o terminologiji ili nekim njihovim osobitostima s pravnopovijesnog gledišta, podiže ovdje raspravljanje o tim tekstovima s razine tradicionalnog, historijskopozitivističkog registriranja i opisa na kvalitetno novu razinu književnokritičke prosudbe. Senzibilno detektiranje i raščlamba uporabljenih stilskih sredstava dopuštaju mu zaključak da su, uz pojedine srednjovjekovne listine »... *statuti ... znatni u historiji naše književnosti kao riedak primjer prave narodne proze ...*«⁴ iz razdoblja prijje 15. stoljeća.

Koliko su Jagićeva metodološka načela i iz njih proizašla stanovišta o specifičnim književnosnim, jezično–stilskim obilježjima srednjovjekovnih pravnih spisa u svom vremenu bili anticipativni, pokazuje činjenica da na protegu čitavog jednog stoljeća nisu shvaćeni i prihvaćeni kao izazov za dalje istraživanje ostajući sve do pred dvadesetak godina bez ikakva odjeka u studiju književnog nasljeđa hrvatskog srednjovjekovlja. Suvremena književna medievistika tek je, naime, odlučno afirmirala Jagićev metodološki procedé prihvativši ga – uz razumljive nadopune i inovacije u skladu s recentnom lingvostilističkom metodom – kao poticaj za interpretaciju relevantnih pravnih tekstova. S takva polazišta ovdje se – pored općih zamjedbi o

²Isp. V. Jagić, *Priměri starohèrvatskoga jezika iz glagolskih i cirilskih književnih starinah. Dio drugi. Uvod i priměri starohèrvatski*, Zagreb 1866, XIX.

³V. Jagić, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga. Knjiga prva. Staro doba.*, Zagreb 1867. (u ruskom prijevodu M. Petrovskog knjiga je otisnuta već god. 1871. kao jedna od edicija Kazanjskog univerziteta).

⁴*Ibid.*, 310 (u izdanju V. Jagić, *Djela IV, JAZU*, Zagreb, 1953.).

značajkama jezika – na nekim ključnim primjerima želi pokazati kako funkcionira stil *Vinodolskoga zakona* i *Krčkoga statuta*, upozoriti na sredstva i postupke kojima su pisci ovih spomenika nastojali pojačati izražajnost i dojmljivost iskaza u okvirima onoga što je Jagić, još 1867, nazvao »pravnom stilistikom«.⁵

Iako je sačuvani primjerak *Vinodolskoga zakona*, kako je utvrdio već A. Mažuranić,⁶ prilično nemarni kurzivnoglavljski prijepis iz polovice 16. stoljeća, oko dva i pol stoljeća, dakle, mlađi od protografa sačinjenog na »*let gospodnih 1.2.8.8. ... danь .6. miseca fenvara*« – što se, objektivno, moralo u stanovitoj mjeri odraziti na očuvanosti prvotne jezičnoizražajne fakture⁷ – nije time za istraživača bitno umanjena i prepoznatljivost postupaka koji svjedoče o namjeri pisca, sastavljača izvornika, da se povisi stilska razina, sukladno sadržaju i funkciji poruke što se tekстом priopćava.^{7a}

Elokucija, osjetljivost za adekvatan odabir retoričkih, stilskofiguralnih sredstava kao »elemenata unutrašnje strukture« (V. Žmegač) izražena je napose u protokolu i eshatokolu *Vinodolskoga zakona*, tj. u onim dijelovima dokumenta koji, ipak, pružaju znatno više mogućnosti slobodnom, kreativnom jezično-stilskom oblikovanju od teksta zakonskih članova. Aktivirajući primjerice *anaforu* – figuru ponavljanja na odstojanju, jednu od figura riječi,⁸ dakle – pisac ostvaruje određeni koncinitet, retoričkoritmičku tenziju što odgovara značenju čina koji se pismeno utvrđuje, kodifikaciju 'dobrih, starih, iskušenih zakona': »*Въ име бо́жие амен ... Въ врѣме краља Ладислава, преславнога краља угрског краљевства ... В врѣме убо великих му́жи ...*« Nakon usporenog ritma ostvarenog anaforam koja sugerira svečani

⁵ *Ibid.*, 310.

⁶ *Isp. nav. dj.*, 51. I Jagić u svojim *Primjermima* II (1866) – gdje donosi i dio *Vinodolskoga zakona* – slijedeći Mažuranića govori o pogreškama koje se mogu »samo prepisnikovoj nepomniji prisvojiti« (on ih i navodi).

⁷ Jagić je prvi upozorio na ovu činjenicu (bez ulaženja u detaljnije razmatranje problema): »Teže jest reći, u koliko bi bio i jezik obnovljen, *premda neima sumnje da ni u tom nije prepisnik postupao po načelih današnje kritičnosti.*« (*Primjermi* II, 161). Nešto određeniji bio je u *Historiji književnosti...* (1867): »Teže je reći, koliko je jezik ovog zakona obnovljen; čini se da nije znatnijih promjena doživio, jer je svakojako još i sada ostalo u vinod. zakonu mnogo jezičnih starina, više nego li u statutu krčkom i poljičkom i više nego li u starohrvatskoj, dukljanskoj kronici.« (*nav. dj.*, 311).

^{7a} »Tekst *Vinodolskog zakona* izdan je u obliku isprave.« (isp. M. Kostrenčić, *Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava*, Šk, Zagreb 1956, 193).

⁸ U svom recentnom prikazu – i zatim reinterpetaciji s jezikoslovnog aspekta – Lausbergove kapitalne sistematizacije antičkoga repertorija tropa i figura, Dubravko Škiljan predlaže – »Zbog suvremene lingvističke distinkcije između jezika i govora« za ovu kategoriju figura termin *figure iskaza* (umjesto, *figure govora, riječi*); isp. raspravu *Antičke figure i tropi i suvremena lingvistika (1)*, *Latina et Graeca* 26, VPA Zagreb, 1985, 22.

ugoda, u zvukovnoj organizaciji protokola *Vinodolskog zakona* slijedi promjena – 'tempo staccato' enumeracijskoga segmenta u asindetskoj svezi što 'komprimira' i oživljava iskaz: »... **velikih muži, gospode Fedriga, Ivana, Levnarda, Duima, Bartola i Vida, krčkih, vinodolskih i modruških knezi.**«⁹

Kao svojevrsan stilski izražajni 'signum temporis' i *epiteti* uz vladarske i kneževske titule u datacijskoj formuli protokola *Zakona (... Ladislava preslavnoga krala ...; velikih muži gospode ... knezi ...)* svojom funkcijom vrijednosne odredbe i karakterizacije ličnosti učinkovito podižu razinu ekspresivnosti izričaja, obilježavaju kultivirani, 'viši' stil pravnoga teksta. Tu težnju k maksimalnoj vrijednosnoj obilježbi osobito pregnantno iskazuje apsolutni superlativ (elativ) *preslavnoga* (krala) kao oznaka neisporedivog stupnja svojstva (isp. npr. iz arenge *Dečanske hrisevulje I.* dio formule intitulacije »*svetago i krěp'kago i prěvysokago krala ... Stefana Uroša*«).¹⁰

Iz sklopa tradicionalnih figura riječi aktivirano ih je u protokolu još nekoliko s očitom namjerom povišenja stilske razine, postizanja svečane intonacije »koja dolikuje pravnoj prozi« kako zamjećuje Jagić. Zastupljen je npr. *paregmenon* uz *iteraciju: krala (krala) ... kralestva* (paregmenonom se i u *Krčkom statutu* pojačava ekspresivnost gnomskih izričaja: »... *da budu pravi v pravdē stati, a krivi da budu kaštigani ...*« ili »*Ki zatira, zateri ga se, amen.*«); *pleonazmom* – inače čestim u stiletici srednjovjekovnih hrvatskih pravnih spisa – pisac *Vinodolskog zakona* nastoji upozoriti na cjelovitost, potpunost izvršenja određenog čina: »... *skupiše se vsi na kup ...*« ili »... *vsī pisani na kup skupleni ...*« (istovjetna je ovome funkcija kontaktnosinonimskog para *narediše i ukazaše*, a ulogu pojačanja osnovnog značenja ima i

⁹ Ovu 'komprimirajuću' retoričkostilsku funkciju asindetske sveze formulirao je Heinrich Lausberg. Među figure 'per detractioem' (koje su »ein Phänomen der *brevitas*«), u sklopu varijante što je imenuje »komprimierende *detractio*«, on uvrštava asindet kao vrstu 'retoričke elipse', figuru koja »... gibt dem Redefluß eine "hämmernde" Wirkung ... und weist mehrere Varianten (§ 267) auf ...« (*Elemente der literarischen Rhetorik*, München 1971, 102. i 106–107; kurziv E. H.).

¹⁰ Navod prema izdanju (fototipskom) *Dečanske hrisevulje*, autori Pavle Ivić i Milica Grković, Institut za lingvistiku, Novi Sad 1976, 60. Postupak čest – i sa stanovišta srednjovjekovne književne estetike specifično funkcionalan – napose u visokom, retoričko panegiričkom stilu dinastičkookultne biografske literature srpskoga srednjovjekovlja. Isp. samo nekoliko primjera: »*mnogopresvetlo lice*«; »*preočistovane ruke*« (Danilo II o kralju Milutinu); »*prepodobni otac bogonosni Simeon*« (Domentijan); »*Hristove rabe prepodobne Jelene*«, kraljice koja je u nadahnutoj interpretaciji Danila II »*prekrasna*«... itd. i »svetilnik *preslavnom* otačastvu svomu srpskoj zemlji«. I ovdje se očituje ona tipična srednjovjekovna usmjerenost apstrakciji, uzdizanju iznad konkretnih relacija, emfatičkoj idealizaciji. Ovakve su stilizacije i u hrvatskoj glagoljaškoj sferi kao i u pisaca srednjovjekovnih srpskih pravnih tekstova nastajale pod utjecajem općeslavenske književnojezične tradicije. Na ćirilometodsko izvorište upozoravaju npr. primjeri elativa iz kanonske i redakcijske staroslavenske (crkvenoslavenske) knjige zabilježeni u Miklošičevu *Lexiconu: prědobrě, prěsvetě, prěslovy, prědostojnъ* ... i dr.

kontaktnosinonimski par – stereotip: »... **prosili i molili** ...« u *Krčkom statutu*, poznat još iz kanonskih ćirilometodskih spisa); retoričkofiguralni *arhaizam* aktiviran je uvođenjem u tekst *Zakona* (protokola i članova) nekih sustavskih elemenata liturgijskoknjževnom tradicijom posvećenog hrvatskokrkenoslavenskog jezika čime je osjetno povišena stilska razina, snažnije naglašen stanovit odmak od žive govorne riječi: *va vrime ubo* (protokol), *naibličnago skota* (čl. 5), *ki v sih esut* (čl. 25), *iměi* (ptcp. pret., čl. 53), *sudet se* (čl. 25), *priseguć ubo* (čl. 56), *ondee* (< stsl. *onděže*, čl. 62), *ki ubo zakon* (čl. 75), *općinskoga svedetelstva* (čl. 75 – inače je redovit čakavski termin, isp. npr. *e/i* dublete: *negovo svedočanstvo / nega svidočanstvo*, čl. 53), *pra* (praslavenski i staroslavenski pravni termin). Jednom je samo u *Vinodolskom zakonu* zabilježen i slučaj – inače rijedak u jeziku glagoljaških tekstova neliturgijske funkcionalnosti – reduplikacije prijedloga uz imenicu i njezin atribut u lokativu što, zacijelo, valja također smatrati odrazom knjiškog utjecaja: »... *ako gospodin knez u Vinodolu vola rečeni biskup kada bi pošal po knežstvu po vinodolskom* ...« (čl. 5).^{10a}

Relativno slaba učestalost crkvenoslavenskih elemenata (koji će u sljedećoj fazi književnojezične dijakronije – od početka 14. stoljeća dalje – biti, osim zanemari-vo rijetkih izuzetaka, posve isključeni iz jezika pravnih tekstova) pojačava, dakako, njihovu stilsku obilježenost. Moguće je, međutim, pretpostaviti – i to s velikom vjerojatnošću – da je crkvenoslavenska sastavnica bila ipak u hibridnom jeziku proto-grafa *Zakona* intenzivnije zastupljena. Indikativan je, za odnos pisaca zakonsko-statutarnih tekstova i listina u 14. i 15. stoljeću prema uporabi tradicionalnih liturgijskoknjževnih oblika, postupak pisca (prepisivača) dijela *Krčkoga statuta* iz god. 1388. koji u gl. 1. ponajprije zapisuje (zacijelo prema predlošku) »... *sud'ci budite držani ihъ zaminati ovaenago* ...« da samo nekoliko redaka dalje isključi i taj usamljeni slučaj crkvenoslavenskoga utjecaja, zamijenivši ksl. oblik genitiva participa pret. pas, govornim, čakavskim oblikom: »... *a tada sud'ci imeite êti ovaenoga tere zaminati ga*«.

Još uvijek nedovoljno istražena pojava izrazite predilekcije dijela pisaca srednjovjekovnih hrvatskih pravnih spomenika za specifičnu subjektivizaciju: oblikovanje iskaza aktiviranjem *dijaloga*,¹¹ *upravnoga govora*, relevantna je kao stilska značajka za

^{10a}Uz analogni slučaj u sintaksi Struškoga prijepisa *Dušanova zakonika* (»na voiscě na v'sakoi«), I. Grickat-Radulović točno zamjećuje kako to »... *za staroslovenski jezik nije poznata pojava*, ali je manje poznata u razvoju srpskog jezičnog izraza (*za razliku od ruskog*).«; isp. *Jezik Struškog prijepisa*, 152 (puni naslov bibl. jed. v. u bilj. 26).

¹¹U Luke Zime (*Figure u našem narodnom pjesništvu*, JAZU, Zagreb 1880) to je jedna od subjektivnih figura stvari, H. Lausberg je svrstava među *figure misli* (podrazred *Aversio ab oratore*).

stilematiku *Vinodolskog zakona*, *Krčkog statuta* i niza drugih spisa (*Povaljska listina*, *Istarski razvod* te – napose – krbavske, ličke i neke listine senjskoga kaptola; u određenoj je mjeri to karakteristično i za *Poljički statut*).¹² Jedinствена je – kad se radi o *zakonsko-statutarnim* tekstovima – jedna varijanta zamjene objektivnoga načina kazivanja subjektivnim u čl. 71 *Vinodolskoga zakona*, na pojavu koje je upozorio V. Jagić još 1867. god. određivši to terminološki kao *individualizaciju* 'znamenitu' »... u pravnoj stilistici slovjenskih zakona«: »*Iošće, ako razboinika zvrhu moe škodi naidu v noći, to est mne škodu čineć, ter nega živa ne mogu ěti vola da ga ne znam da bim vidil od česa se tužiti, a nega ubiju, u niednoi riči nimam se osuditi, ni suprotiv ne mozi nigdore mne poiti vola priti*«. Zakonska odredba formulirana je (ipak, samo jednom u tekstu) tako da se »... izriče jedan slučaj za svaki, prvom osobom«. ¹³ Pisac *Vinodolskog zakona* uporeblja funkcionalno dijaloški oblik u formulama za provođenje pravnog postupka: »*Ošće, ako bi ki pred dvorom postavil svedoke tako govoreći "Ta i takov vi da tako e.", a strana suprotivna reče "A ta i takov vi da tako nij" svedoki od toga "Tako" esu pripušćeni; a oni ki "Nij" ispueni esu.*« (čl. 47); »... *ako ki pita nikoga prid dvorom na polači, i reče "E tako vola ni?" ... on ... povidati volan je vola taiti.*« (čl. 21); »*Ošće, ako bi ki hotel pokazati nikoga ... ima tako reći dvoru "Ja tebi pokažuju takova od takove riči" ili "T(e)bē dīm, da takov e učinil takovu rič ...*« (čl. 60); »... *imaju taknuti ruku i reći "V tu rotu". I ka se onde rota, da ne odgovornik, ima odgovoriti "Da, s onu rotu prisegu" ...*« (čl. 56).

Po slobodnijoj stilizaciji, manjoj formaliziranosti, karakteristični su primjeri subjektivnog načina oblikovanja iskaza u *Krčkom statutu*: »*Ako li bi ki č(lovi)kь kazan v zaroci les sikuć, da mu ima dvor reći do • 3 • d'n: "Da si kazan"*« (čl. 1., 1362; formula postupka); »... *tužeći se za ed'nb vinogradь "Da mi ga ne dadu odkupit' a mene pristoi."*« (čl. 6., 1382); »... *ako bi neki č(lovi)kь priš'lb inomu č(lovi)ku ... tere bi mu rekabь "Ė vēmь onoga č(lovi)ka, ki e t(e)bē tu škodu učinilь, da*

¹² Čestoća je dijaloga u *Vinodolskom zakonu*, međutim, manja nego u većini navedenih pravnih spisa; uporaba mu je svedena na kliširane formule krivičnoga (dokaznog) postupka.

¹³ Isp. V. Jagić, *Historija književnosti ...*, 310. Isto je Jagić zabilježio već godinu dana ranije u svojim *Priměrma ...* II. Na sličan, rijedak, slučaj »individualizacije«, stilizacije pravnoga teksta (kanonskopravnoga kazusa) u 1. l. sg., naišao sam u *Petrisovu zborniku* u odjeljku *Ovo su gresi ke biskup' reši*, dijelu sklopa crkvenopravnih »decretalia« *Ovo est šuma (summa*, nap. E. H.) *ot d'ěkrěta ěa e nauk' vsim popom' čti i razuměi* što obuhvaća članke od f. 119v – 170v. Odlomak je najznatnijim dijelom pisan u 2. l. sg., npr: (...) »Ako naideši na puti dobitak' ili indi ili ino niko blago Vazmi e ovim 'računom' da e vratiš' onomu čie es(t) Ako li ne viš' čie es(t) a ti e drži za edno leto ili veće dni po pravdē da e razdai ubožem' (...)«, a onda se ovaj iskaz u 2. l. prekida prvo jednim umetkom u 3. l. da se zatim nastavi 1. l. sg. »*Ako ti ē dam' dobitak' kraděn' hraniti* a ti si ga ne mnel' kraděna. mudro ga [ni ga] u sebě drži arē osuenie za nim' pridēt' a to t(e)bē osuenie ne škodi are si ga rēkal' vratiti to čto e bilo ukraděnie negovu gospodinu.«

neću toga povēdēti.”« (čl. 27, 1388); »... *da niedna udovica ne mozi v’zeti niednoga popa ni žakna k’ sebh, rekući ona* ”**Hoću ga vzeti i držati za s(i)na, koga nimamъ**”« (čl. 28, 1388); »... *A ki bi va to zaš’lb da plati tri c(e)leza ... I totu budućb Mikula, sinъ pokoinoga Ėkova dvornika, estъ rek’lb* ”**Ė ne damъ moiъ razbiti ni razgraditi a vi za to poite naprida.**”« (čl. 33); »... *a on imei pisati (vъ) Vrbnikъ k sudcemb* ”**Toga i toga č(lov)i)ka živina čini škodu tomu Baščaninu.**”« (čl. 2, 1470). Cijeli čl. 31 (1388) interpretiran je u 1. licu plurala.

U sadržajno istovjetnim segmentima nekih članova *Vinodolskoga zakona* i *Krčkoga statuta* koji su, međutim, formalno različiti s obzirom na njihovu subjektivnu, odnosno objektivnu uobličenosť, izrazito je zamjetno stilsko pojačanje ostvareno subjektivnim oblikom. Prema objektivnom iskazu npr. čl. 1. *Krčkoga statuta*: »... *ta d(ě)v(i)ca ili žena budućb ... ima priti pred dvorove razpletena kličuč poma-ganju ... (zovući na pomoć)*« u *Vinodolskom zakonu* stoje subjektivni ekvivalenti: »... *ako bi gdo klical* ”**Pomagaite**” ... *Vapiuč ubo* ”**Pomagaite**” ...« (čl. 7) ili »... *ako est onde klič bil* ”**Pomagai**”...« (čl. 8). Usklikom (eksklamacijom – ovdje je to imperativ) kao figurom zamjene objektivnog oblika subjektivnim izravno se iskazuje pojačana emocija, afekat,¹⁴ u zakonskom tekstu (gdje se ne bi očekivao).

Uz neke druge elemente (terminologiju, formule, institute, tehniku i načela provedbe upravno-sudskog postupka) i stiliziranje pravnih sadržaja u subjektivnoj formi¹⁵ ili dijaloška interpretacija formula krivičnoga postupka imali su sa socio-

¹⁴ O eksklamaciji (u širem smislu) kao figuri iskazanoj i imperativom (želja, zapovijed) isp. A. Springhetti, *Lexicon linguisticae et philologiae*, Pont. univ. Gregoriana, Rim 1962.

¹⁵ Iskaz u 1. licu, upravni govor. Najranije potvrde pružaju *Baščanska ploča* (»*Azъ opatъ Dgъžiha pisahъ se...*« ili »*Azъ opatъ D(o)brovitъ zъdahъ ...*«) i napose *Povaljska listina*: »I nače govoriti Ratko kalujer: ”*Kneže i vsi vlasteli! Molstir svetago Joana jest velik bil pređe kako vi vēste, nъ je zapustil i jego zemje. Tako jesъm slišal da sije zemlje ježe vi držite ... kneže i župane, jesu bili pređe svetago Joana crkve. Moju vi vlastele, da biste je dali crkvi.*”« (redak 5–6); »*I prodah ja Dobroha opatu Ratku jih čest za to poručje ...*« (redak 52); »I biše se udal človeh u molstir svetago Joana jimenem Smoļc, a reki ”*Dohrani me smrti, a moja dēdina vsa budi v crkvъ.*”« (redak 13–14); »I rēše vsi česnici ”*Kto ne da u tu pristavščinu, da ne bude česnik u Lokve.*”« (redak 30–31) ... itd. (navodi iz *Povaljske listine* ovdje su dani prema suvremenoj transkripciji D. Malić; v. bilj. 20).

Na arhaičnost ovakva oblikovanja pravnog jezika upućuje već *Zakon sudnyj ljudem* koji je, neprijeporno, vodio računa o (pra)slavenskom običajnom sudskom (dokaznom) postupku (važnost švedoka), npr.: »*Vъ vseku prju ... dostoitъ knežju i sudii ... g(lago)(a)ti k supernikomъ ... ašte ne pritъknete poslušehъ jakože i zakonъ b(ož)ii velitъ . prijati tu že kaznъ čaitе. juže na druga g(lago)laste. b(ož)ii zakonъ tako velitъ. da iže sego ne hranitъ da budetъ prokļetъ.*« (gl. 2., *Novgorodski rukopis*). I u arhaičnom, običajno-pravnom sklopu *Ruske pravde* zamjetni su umeci u upravnom govoru u ustaljenim formulama, uputama za provedbu dokaznoga postupka i zakletvama: [2. 1.] » • *to ne rьci se moje . nъ poidi na svodъ kdě jesі vъ zęłъ .*« (618 r); » • *nelzě reči . ne vędě u kogo jesmъ kupilъ .*« (618 v); » • *to rči jemu tako*

psihološkog stanovišta, nedvojbeno posebno značenje za pisce dokumenata (isprava, zakona, statuta) i za pučki srednjovjekovni društveni ambijent u kojem su 'acta croatica' nastajala. U određenim razdobljima, sredinama i društvenopravnim situacijama (Vinodol, Krk, Istra, Poljica, Krbava, Lika, Brač ...) bila je to, naime, prije svega izravna potvrda očuvanja tradicije, kontinuiteta arhetipskoga, slavenskoga i hrvatskoga, običajnogpravnog uzusa¹⁶ što se tijekom 13. i 14. stoljeća iz usmeno tradirane pravne prakse – pravila i zakona kojima su bili regulirani odnosi unutar općina – zajednica slobodnih pučana prenosi u novi medij, pismeno se kodificira. Tekst *Vinodolskoga zakona* zacijelo najneposrednije iskazuje motivaciju općina u

. *promilovals jesi . ože jesi ne stavilb posluhovz* .« (620 v); [1. 1.] » o iti rotē ... *a tolko jesi u mene položilb* .« (620 r); » • rotē hodivše • *jako ne vėdaja jesmb kupilb* .« (627 r); • to iti jemu rotē • *jako ne vėdalb jesmb ože jestb holorb* .« (627 r). Rijetki su prežici ovakve vrsti zamjetni i u *Dušanovu zakoniku*, također u članovima posvećenima krivičnom postupku (isp. čl. 118. i 120. Novakovićeve izdanja iz 1870. ili npr. čl. 79. Mošinova izdanja *Studeničkoga izbora iz Dušanova zakonika*).

¹⁶Koja je markantna značajka – pored subjektivne forme, dijaloga stranaka – usmenost, potvrđivanje valjanosti pravnoga čina od strane brojnih svjedoka. Da je – u kontekstu slavensko (hrvatsko)–romanske simbioze – taj uzualni element izvršio izravni utjecaj na latinsku gradsku dalmatinskohrvatsku privatnu ispravu (u 2. polovici 12. stoljeća, u Zadru, Splitu, Dubrovniku) konstatira Milan Šufflay »Die Zeugen sind zwar ohne Zweifel *nur gegen die Einreden von Seite der Kroaten so zahlreich aufgezählt*, aber dieses Merkmal, *welches die slavische Rechtssite, der städtischen Urkunde aufgedrückt hatte ...*« (isp. *Die dalmatinische Privaturkunde*, Beč 1904, 75; kurziv E. H.). Kao vjerojatnu reminiscenciju »na pravadnu slavensku rodovsko–plemensku solidarnost ...nalazimo i na Korčuli (u *Korčulanskom statutu*, nap. E. H.) uz elemente rimskobizantskog sudskog postupka, znatne elemente srednjovjekovnog »barbarskog« sudskog postupka uočljive, na primjer, iz ... odredbe da se sudi i na osnovi općepriznatih običaja i iz uloge prisežnika.« (isp. *Korčulanski statut*, JAZU, Pravni fakultet u Zagrebu, GZH, Zagreb–Korčula 1987, XXXVII. – iz predgovora Antuna Cvitanića; kurziv E. H.). O značenju brojnosti svjedoka, toga vitalnog prežitka praslavenskoga prava, najneposrednije se izjašnjava i ćirilometodski *Zakon sudnyj ljudem*: »Въ всęку прју и клевету и шеpty, достоитъ князју и судии *не послушати безъ свѣдетелъ mnogъ* ...« (gl. 2.).

U najnovije vrijeme i Radoslav Katičić dvije hrvatske latinske isprave: darovnicu kneza Trpimira (iz god. 852) i njenu potvrdu od kneza Mutimira (iz god. 892) interpretira kao tekstove nastale pod utjecajem slavenskih običajnogpravnih normi, zapise »o sudu po slavenskom pravu, gdje se i darovanje provodi kao suđenje, u *izmjeni govora i protugovora, dijaloškim formula-ma*, pri čemu se pru dva parca ... I potvrde i darivanja izriču se u sudskom dijalogu, *po usmenom postupku koji potvrđuju svjedoci*. Taj postupak i svjedoci daju činu pravoavljanost ...« Zanimljivo je Katičićovo dovođenje u svezu formula u Mutimirovoj ispravi s formulama dokaznog postupka u *Vinodolskom zakonu* (isp. *Litterarum studia. Latinska pismenost i književna naobrazba u Hrvatskoj IX. stoljeća*, Forum 1–2, Zagreb 1989, 5–12; kurziv E. H.).

Nije neosnovano pretpostaviti da je npr. i vrlo intenzivna zastupljenost upravnoga govora u latinskim notarskim imbrevijaturama dubrovačkih notara (među kojima su posebno zanimljive, živo pisane, one iz pera Tomazina de Savere, iz god. 1284–1286) posljedak utjecaja slavenskoga elementa na pravni izraz (Jagićevo 'pravnu stilistiku') tada već gotovo posve slaviziranoga Dubrovnika (isp. tekstove u *Monumenta historica Ragusina III. Spisi dubrovačke kancelarije*, priredio Josip Lučić, JAZU, Zagreb 1988, 7–394).

činu njegova sastavljanja: valjalo je popisati i potvrditi »... vse dobre, stare, iskušene zakone ...« te tako – u granicama određenim aktualnim društvenim odnosom – zaštititi pravni poredak i običaje od feudalne samovolje, pritisaka što su ih na tradicionalni sustav vršili 'domini terrae naturales'. Kakav je bio odnos vinodolske pučke sredine prema »dobrim, starim zakonima« daje naslutiti čl. 76 *Vinodolskog zakona* gdje se njihovo trajanje sagledava u jednoj gotovo mitskoj perspektivi; svečanom biblijskoretoričkom frazom autor upozorava da su »... v njih ... vsagda živili i njih deda, i njih otci, i vsi njih prvi.«

Uporaba 3. lica singulara i plurala imperativa¹⁷ jedno je od autohtonih i specifičnih jezičnostilskih obilježja srednjovjekovnih hrvatskih pravnih spomenika (i samostanskih regula) na sva tri pisma (ima doduše sporadički takvih oblika i u tekstovima koji nisu pravnoga karaktera).¹⁸ Zabilježeni vrlo rano, već u tekstu *Bašćanske ploče*¹⁹ i *Povaljskoj listini*,²⁰ ti su oblici ipak najintenzivnije aktivirani u *Vinodol-*

¹⁷ Oblici 3. lica sg./pl. istovjetni su s oblicima za 2. lice sg./pl. imperativa.

¹⁸ Isp. neke primjere iz listina s različitih dijelova hrvatskoga glagoljaškoga prostora: »... ta mala konoba e crekve svetoga Antona ... ima (je) moi sin Paval obderžati ... Paval pokriva i strihu i opravla(i) i obderži dokle e živ ...« (Lovran, 9. V. 1410, prijepis iz 16. st.; alternacija morfoloških varijanata *ima obderžati – obderži*); »... ka strana ... plati penu ...« (Baška, 11. IV. 1413); »... da on' mozi toga našega dara udržati i uživati i darovati i založiti ...« (Modruše, 10. VII. 1457); »... plati vsaki penu soldini .4. ...« (Vrbnik, 1471; u novljanskoj listini iz god. 1395. »... ako veće vazme plaća živa brava ...«); »... da se nimij diliti ... to se li ne mozi poreći i vazmi ...« (Rmanja, 1451). Primjeri citirani prema izdanju: Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici, sv. I* (od god. 1100–1499) u seriji *Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium*, vol. VI, JAZU, Zagreb, 1898.

¹⁹ Isp. u formuli minacije »... da iže to poreče klēni i (eum) Bo(гъ) ... da iže sdē živetъ moli za ne Boga ...«. Ovo, rano zabilježeno, specifično izvorno sintaktičko oblikovanje valja, svakako, kao iznimno relevantno imati u vidu pri raspravljanju o karakteru jezika *Bašćanske ploče*.

²⁰ U svojoj, s mnogo akribije pisanoj, monografiji *Povaljska listina kao jezični spomenik*, HFD, Zagreb 1988, Dragica Malić upozorava na to da je »U imperativu ... potvrđeno 3. l. singulara *budi* 14 i 3. l. plurala *bud(i)te* 8, *budite* 46. Treće je lice jednako drugom (nepotvrđenom). Ta je pojava potvrđena i u Zadarskom redu i zakonu iz 1345. godine (80,96) ... Takvi oblici koji se ne podudaraju s knjiškom crkvenoslavenskom normom, a imaju potvrdu iz drugih spomenika s bližeg ili daljeg čakavskog područja očito su bili u upotrebi u govoru kraja u kojem je spomenik nastao.« (str. 121). Na čestoću i regionalnu rasprostranjenost pojave takvih oblika te na njihovu, može se reći, funkcionalnostsku determiniranost upozoravaju i primjeri iz *Vinodolskog zakona*, *Krčkog statuta* ili oni navedeni u bilj. 18. I Josip Hamm nije propustio spomenuti osobitost tvorbe imperativa u staroslavenskim, ali i hrvatskoglagojskim spomenicima »Zapravo imperativ je imao također oblike za 1. lice jednine i 3. lice množine i dvojine samo što su se oni rijetko kada upotrebljavali i radije su se opisivali (s prezentom sa *da*). U hrvatskim glagoljskim, pa i nekim staroslavenskim spomenicima oni se, međutim, ipak od vremena do vremena pojavljuju.« (isp. *Staroslavenska gramatika*, ŠK, Zagreb 1974², 175). Hamm – pored u literaturi već često citiranih primjera iz *Zo* i *Sin ps* – navodi i punu paradigmu imperativa glagola *biti* (za sva tri broja). Njegove napomene mogu biti relevantnom nadopunom citirane konstatacije D. Malić.

skom zakonu i Krčkom (Vrbanskom) statutu što postaje gotovo manirom, osobitim obilježjem njihove stiletike. U namjeri da pojača ekspresivnost iskaza oblikom s afektivnim nabojem koji sugerira osobnu zauzetost, iskazuje pobudu na izvršenje radnje, na *izravnu* provedbu sankcije, pisac *Vinodolskog zakona* ostvaruje stilizacije poput ove: »... ako bi muž ženi zvergal hoverlicu ili pokrivaču z glave ... **plati libar 50 ... od kih gospodin knez imii soldini 40 ... Da ako žena sverže pokrivaču više rečenu plača (!) .2. libre dvoru ... Ako ubo onde nisu svedoci dobri prisezi ...**« (čl. 27). Zanimljivo je – sa stanovišta stilske funkcionalnosti – alterniranje imperativa (*plati*) i prezenta (*plača*) u istom kontekstu (načelo *variatio delectat*).

Analiza izražajne fakture *Zakona* otkriva i ovakve slučajeve što ponovljeno svjedoče o autorovu osjećaju za izdiferencirano, nekluširano oblikovanje iskaza: »... **plati knezu libar .50. A ... za rane ne platiti držan je polovicu ...**« (čl. 30). Alterniranja oblika *imperativa* i modalne konstrukcije *prezent glagola nepotpuna značenja imati* (sa semantičkom nijansom debitivnosti) + *infinitiv glagola* ili frazeološkoga kalka *držan je + infinitiv glagola* kojim se također izriče obveza izvršenja radnje iskazane glagolom (dopunom) u infinitivu nisu rijetka u tekstu *Vinodolskog zakona*: »... **vpadi v osud libar .100. ... od tih libar .100. ... dica ubienoga ... imaju imit polovicu ... nega bližiki budite prosti**« (čl. 31); »... **budite nega i nemu da imaju priti.**« (čl. 55) pored »... *kmeti i popi od tatbi mefu sobu imijte .1. zakon.*« (čl. 36) ili »... *gospodin knez imij punu oblast zverhu nega ...*« (čl. 70) pored »... *gospodin knez ima ... punu oblast ... zverhu plemenitih ...*« (čl. 75). Varirajući u članovima oblike, pisac zaista očituje neprijeporan smisao za funkcionalno korišćenje mogućnosti izbora iz jezika, nijansira iskaz, izbjegnuvši tako monotoniju što bi je izazvalo ponavljanje (stilski nemotivirano) istih leksema u istom obliku u stereotipnim formulacijama (nisu sve takve!) zakonskih članova pri navođenju sankcija. Još je zamjetnija stilogenost ovakvih izražajnih nijansiranja kada su provedena u *istom* (užem) kontekstu: »... *a ki veće da, imij škodu ... ima priseć kako e dal ...*« (čl. 45); »... **priseći e držana za to ...**« (čl. 49); »... **priseći e držana ... ima priseći ...**« (čl. 56).

I još nekoliko karakterističnih primjera: »... *ostani knezu od svoga blaga ... Da ako se kriv naide ostani v peni više rečenoj ne mozi veće biti pristav.*« (čl. 51); »... *a on čie e bilo meso išči svoje pravdi.*« (čl. 49); »... *tvarnica ... za prvo ostani knezu libar .100. vola se sažgi ... A od sada naprid ako bi učinila gospodin knez ju kaštigai ...*« (čl. 59); »*Ke porotnike ta žena naidi, kako bole vi.*« (čl. 56 – u analognom članu *Krčkog statuta* o silovanju stoji »... *svedoki ... imei sama naiti ...*« (čl. 1, 1388).

Istovjetni su primjeri uporabe 3. l. sg./pl. imperativa u *Krčkom statutu*: »... *za vsaku ovcu ... imēi platiti tatb ...*« (čl. 9, 1388); »... *za vs(a)ko onukle ovče ... plati tatb ...*« (čl. 1, 1388); isp. i varijante: »... *ima platiti ...*« (čl. 8, 1477); »... *da pla-*

ća *penu* ...« (čl. 6, 1476) = četiri mogućnosti oblikovanja iskaza; »... *ke .3. razdélite se k(a)ko zgora ... iméite se razdéliti k(a)ko zgora ...*« (čl. 20. I opet izbjegnuto ponavljanje, varijante u istom članu – isp. čl. 24 »... *a drugi polb razdéli se na troe ...*«); »... *da mozi saditi, a ne mozi vgraditi veće od tri bravi netežane zemle ...*« (čl. 33, 1388); »... *iméi se pisati za tata ...*« (čl. 14, 1388); »... *ostani kako zgora e pisano ...*« (čl. 14, 1388); »...*iméite imiti ... iméite biti ...*« (čl. 14, 1388).

Relevantan je, cijenim, za ovo raspravljanje podatak da sam i u ogromnoj jezičnoj građi najznačajnijeg (i još uvijek neizdanog) glagoljaškog neliturgijskog kodeksa, *Petrisova zbornika* iz godine 1468. također naišao na ovakvu, za pravni jezik hrvatskoga srednjovjekovlja specifičnu uporabu oblikâ 3. lica (sg.) imperativa 'en bloc', u onim njegovim 'kapitulima' gdje su zabilježeni *kanonskopravni kazusi* (iako, ponegdje u *Petrisovu zborniku* – i drugdje – ima takvih oblika i izvan tekstova pravne funkcionalnosti):^{20a} »*Gdi e pop' tu dèk' ne dai b(o)žie tèla ni ispovei ni otreši ni*

^{20a}Karakteristična je, primjerice, česta uporaba 3. l. imperativa u *didaskalijama* pasionskoga cikličkoga prikazanja iz *Tkonskoga zbornika* (poč. 16. st.): »*Isus reci materi*« (pored: »*Isus reče materi svojoj*«) 250; »*Tu I(su)s poklekni pred mater svoju, a Marija reci*«; »*Tu Marija padí pred I(su)sa, a I(su)s reci*« 251; »*Tu rci Pilat*« (: »*Tu reče Pilat*«) 263; »*Tu Marija plači, I(su)s ozri se i padí, a Veronika reče*« 271; »*Tu Mihovil pridí g djavlu*« 273; »*Tu pokaži lupež križ djavlu, a on biži. Rafael reci lupežu*«; »*Sada Ivan Krstitel pride v svitah remetskih, Abraham ga pitaj rekući*« 274; »*Tada I(su)s sopet tuci na vrata govoreći*« 277; »*Totu I(su)s slomi vrata i sveži Satanu i vliži I(su)s v limb*« 278; »*Tu pošli Kaifa čuvati groba i rci Kaifa stražcem onim*« 279; »*Sada Magdalena poi od groba*« 282; »*Sada Ivan pogledai v grob i rectk*« 283 ...

Iz ovoga izbora primjera, reduciranoga dakako, zamjetna je – napose u slučajevima gdje alterniraju imperativ i prezent istoga glagola – dinamika, neposrednost i pobudnost što je (u odnosu prema statičkom, ekspresivno neobilježenom prezentu) unose 3. lica imperativa u iskaz didaskalije, teksta dakle, što upućuje na određeno djelovanje. Primjeri su iz izdanja teksta prikazanja Franje Fanceva u radu *Muka Spasitelja našega i Uskrsnuče Isukrstovo (Građa za povijest književnosti Hrvatske XIV, JAZU, Zagreb 1939, str. 241–287; brojevi uz citirane primjere označuju stranicu Fancevljeva izdanja)*. Ista je situacija i u cikličkoj *Muci spasitelja našega* iz god. 1556.

Isp. s ovoga, stilskofunkcionalnoga mōtrišta, i zanimljivu razliku glede uporabe oblika 3. l. sg. imperativa između teksta *Otčè našè* u staroslavenskim, *kanonskim evanđeljima*: »*O(т)če našè. iže esi na n(e)esъhъ .da s(ve)titъ sę imę tvoe .da pridetъ c(ěsa)r(ь)s(tv)ie tvoe – da bōdetъ volē tvoē ...*« (Lk XI,2 *Zo, Ma*) i *hrvatskoglagoljskim* spisima npr. »*Oče naš' ki esi n(a) n(e)b(ě)sih'. s(ve)ti se ime tvoe. Pridi kral(e)vstvo tvoe budi vola tvoē ...*« (*Borislavičev zbornik*, 1375 god., f. 137 v). Ista je situacija kontinuirana u tekstovima 16. stoljeća: »*Otče našè ki esi na nebesih: s(ve)ti se ime tvoe Pridi cesarstvo tvoe – Budi vola tvoē ...*« (iz *Kožičeva Psaltira*, 1530/31) ili »*Otče naš iže Jesi v nebesih : Posveti se Ime tvoje: Pridi kralstvo tvoje : Budi vola tvoē ...*« (iz protestantske glagoljske *Table za dīcu*, 1561; istovjetan je tekst u ćirilskoj *Tabli*). Prema opisnoj tvorbi *da + 3. l. sg. prezenta* koja, kako zamjećuje J. Kurz »... vyjadřuje spíše přání n. žádost než rozkaz...«, oblicima se imperativa *sveti, pridí, budi* u hrvatskoglagoljskoj varijanti molitve ekspresivno, neposrednije i afektivnije nijansira želja. [Isp. i Mt VI,9–10.]

I u pojedinim se glavama glagoljske *Regule sv. Benedikta* razmjerno često aktivira 3. l. imperativa. Navodim ovdje tek jedan primjer karakteristično zgusnute zastupljenosti toga oblika: »... da protivu ego nemoči potriba *vzdai* mu se • komu mane potriba *e(st)ъ vzdai b(o-*

pokopai ni maži ...« (f. 122); »*Gost' kada umre ... mozi se s devocionom' pokopati ...*« (f. 132); »*Razašastie ženi ot muža ... ni poveli se ni prepovei se ...*« (f. 132 b); »... *muž' da prisežet' ... Da ako muž' ne hočet' priseći a ona priseži ...*« (f. 139 b; alterniranje imperativske sintagme *da + 3. l. sg./pl. prezenta* i jednostavnog oblika imperativa); »... *dvor' ga izvri ot rēda ...*« (f. 143); »*A kada ga navesti za kleta tada mu piši list' i pošli ga ... k papē ...*« (f. 151 b); »... *ukaži mu (on) da idē i prikaži se ...*« (f. 153); »... *dai ei se ēblko ...*« (f. 324; primjer iz *Rumanca trojskoga*).

Pogodbeni sklop s označiteljem *ako* (hsl. *ašće*, stl. *ašte*) u *protazi*, a s *imperativom* (= 3. l. sg./pl.) ili značenjski odgovarajućim izrazom ili modalnom konstrukcijom u *apodozi*, prepoznatljivo je i bitno obilježje sintaktičke ustrojenosti članova *Vinodolskog zakona* i *Krčkog statuta*.²¹ No dok je ovakva strukturiranost protaze – s ekvivalentima (staro)hrvatskom *ako* – kao izražajna karakteristika svojstvena i drugim najstarijim tekstovima zakona u slavenskom svijetu: ćirilometodskom *Zakonu sudnom ljudima*²² i *Pravdi ruskoj*,²³ sintaktičke formule ostvarene uvrštavanjem protaze u apodozu razlikuju se u *Vinodolskom zakonu* i *Krčkom statutu* od onih kakve se ostvaruju u članovima *Zakona sudnog* i *Ruske pravde* (gdje – pored ostaloga – u apodozi ne dolazi imperativ u 3. licu). Slika je uspostavljenih odnosa ovakva:

g) u hvalu • veselimъ sr(ъdъ)semъ *primi* ašće mu veće potrebno e(stъ) • *Umiljui se* v svoei ne-moći. • a ne *gizdai se* • are br(a)tē služe emu za b(og)a (...) • ako li ki budet' v tom' vъ usil-nišemu nakazaniju • *dažb* se šibamъ.« (f. 23r). Isp. odgovarajući latinski tekst (Caput XXXIV) s jednim konjunktivom prezenta akt. (*agat*), tri oblika konjunktiva prezenta pas. i jednim indikativom prezenta pas. (*subdatur*; umj. uobičajenijeg konjunktiva *subdetur* u sličnim sint. strukturama) na mjestu 3. l. imperativa u hglag. tekstu: »... sed infirmitatum consideratio. Ubi qui minus indiget, *agat* Deo gratias, et non *contristetur*: qui vero plus indiget, *humilietur* pro infirmitate, et non *extollatur* pro misericordia (...). Quodsi deprehensus fuerit, districtori disciplinae *subdatur*.«

²¹ Pa bi se onda *i to* moglo smatrati elementom naslijeđenim iz prvobitne slavenske običaj-nopravne tradicije. Osim u *Vinodolskom zakonu* i *Krčkom statutu* zamjetna je takva sintaktička ustrojenost zakonskih članova npr. i u *Poljičkom statutu*.

²² Najstariji je poznati tekst *Zakona*, tzv. *Novgorodskij spisok* sačuvan, zajedno s najstari-jim izvodom *Pravde ruske*, u *Novgorodskoj kormčej* iz god. 1282. (ruski su istraživači, među-tim, u novije vrijeme pomaknuli tu godinu unazad, na god. 1280; isp. izdanje M. N. Tihomiro-va – A. V. Milova, *Zakon sudnyj ljudem kratkoj redakcii*, Moskva 1961).

²³ Primjeri iz *Pravde ruske* ovdje se navode prema kritičkom izdanju E. F. Karskoga, *Russkaja pravda po drevnejšemu spisku*, AN, Lenjingrad 1930. Oznaka citiranog mjesta slijedi originalnu folijaciju kako je bilježi Karskij.

Zakon sudnyj ljudem

– [protaza] *ašče*²⁴ (ili pojačani veznički izraz *ašče li*) + [apodoza] *da* (ili Ø = pogodbeno konstrukcija bez korelativne riječi *da* u apodozi) + 3. l. sg. /pl. prezenta:

» • *ašče v̄zljubit̄ pojati ju i v̄shotęšte i roditeļ jei da byvajet̄ svadba* • « (gl.10)

» • *ašče li nišč̄b jest̄ da tepet̄ jeho sudii* • « (gl. 10)

» • *ašče li kto st̄b̄b̄je ili t̄r̄b̄je hotę požešči na svojej niv̄ • v̄zgn̄t̄it̄ ōgn̄ • to že ōgn̄ prošeđ̄ v̄ž̄žet̄ čjužju nivu ili vinograd̄ • dostoit̄ suditi i ispytati* (gl. 17; isp. u gl. 33 sličnu konstrukciju apodoze: » • *se že vse dostoit̄ im̄ s • posluhy ispytati i sudjam̄ • jakože pisahom̄* • «)

» • *ašče li shranil̄ budet̄ vse ... da ne ōsudit̄ s(ę)* • « (gl. 17)

» • *ašče ōt tuč̄ zagajet̄ s(ę) hram̄ čii i ... proidet̄ ogn̄ • i pročeje pož̄žet̄ ... jemu susēđ̄ hramy ... tomu ne osužajet̄ s(ę)* • « (gl. 17)

» • *ašče v̄ grad̄* (eliptičnost: izostavljeni su glagolski predikat i objekt "... v̄zagajet̄ hramy ..." navedeni već u prethodnom kontekstu) *da ognem̄ s̄žegajut̄ i* • « (gl. 17)

» *Kradyi na voine ašče oružie da tepet̄ s(ę)* • « (gl. 26)

» • *ašče imat̄ c̄nu juže dast̄ na nem̄ • dav̄ na sob̄ da idet̄ svobod̄* • « (gl. 21)

» • *razlučajet̄ s(ę) muž̄ ot ženy svojeja za takovy gr̄h̄ • i ašče obličat̄ s(ę) prokazu d̄jušči životu jeho • ili iny kyja zloby n̄ mužju očišč̄šju • ne ispovēst̄ jemu • i ašče v̄ neduḡ v̄ prokažen̄ v̄padaet̄* • « (gl. 33; pogodbeno konstrukcija s protazom u postpoziciji)

²⁴ James Ferrell u svom iznimno poticajnom, poredbeno koncipiranom radu *On Some Conditional Clause Indicators in Slavic and Germanic Languages* (u kojem je posebno zanimljiv dio s prikazom odnosa gotske i staroslavenske situacije) ističe: »In Old Church Slavic the most typical marker of the protasis of a conditional sentence is *ašte*« (isp. *Word* 24/1–3, 1968, str. 99–111). Za situaciju u jeziku stare ruske književnosti isp. A. N. Stecenko, *Istoričeskij sintaksis ruskogo jazyka*, Moskva 1977, str. 215–216. Originalnu pretpostavku u svezi s podrijetlom stsl. *ašte* izložio je svojedobno August Musić u kratkom saopćenju *Zur Etymologie von. asl. ašte* (*Archiv für slavische Philologie* 29, Berlin 1907, str. 625). Nasuprot Vondrakovu tumačenju o kontaminaciji psl. oblika **aže* i **ače* > **ažče* > **ašče* što bi onda u bugarskom i staroslavenskom rezultiralo oblikom *ašte*, Musić, naime, polazi od ie. **ōd – que* za psl. **ače* »iz čega je u stsl. *moralo nastati*« *aš-te* (< **aš-če* < **as-če*). Uzgred sugerira i rješenje za odnos *ače/aže* (*a-če/a-že*) na slavenskom tlu. Isp. i rad: J. Bauer, M. Bauerová, *Stsl. ašte*. *Slavia* 26, Prag 1957, str. 157–179.

Pravda ruskaja (1280)

– [protaza] *aže, ože, (a ože), ače* ($\pm$ *li*), *ažb, ašče li*^{24a} (< stsl. *aš:e*), predikat s pogodbenim veznikom *li* + [apodoza] *to/tb, a + infinitiv* ili 3. l. sg./pl. *prezenta*; isp. i primjere s *tž tako, tž to, tž tomu* i sl. + *infinitiv* (na f. 616r, f. 622r/v, f. 622, 623 npr.):

»*Ače že holorb kđe kuny vložitъ. a čnъ ne vėdaja vdalъ. to g(o)s(podi)nu vykupati. ali lišiti se jego ...*« (f. 615v)

» *ažb ubjetъ mužb muža • to mьstiti bratu brata* • « (f. 615v)

» *Budetъ li stalъ na razboi • bezъ vsękoja svady • to za razboinika ljudje ne pla-tętb* • « (f. 616r)

» *• poznajet li nadolžę u kogo kupivъ • to svoje kuny vъzmetъ* • « (f. 618r; u jednoj od tekstualnih varijanata npr. stoji ovdje ... *to svoi emu kuny vžęti* ..., isp. ovdje navedeno – u bilj. 23 – izdanje *Ruske pravde* E. F. Karskoga, str. 37)

» *• bez jazъka (umj. jazyka) li umretъ • to u kogo budetъ na dvorę byla • i kto ju kьrmilъ • to tomu vъžęti* • « (f. 622v / 623v)

» *A ože kto vъziščętb kunъ na družę • a čnъ sę načnetъ zapirati • to dže na nъ va-vedetъ poslusi • to ti poidutъ na rotu • a onъ vъzmetъ svoje kuny* • « (619v / 620r)

» *• aže li mьně to na vodu • oli da dvoju gr(i)nu.* • « (f. 617)

» *• ašte li utnetъ ruku i otpadetъ ruka ... tž pol viry • 20 • gr(i)v(e)nъ* • « (f. 617; eliptični iskaz: kao i u prethodnom – i brojnim sličnim primjerima – u apodozi ovoga pogodbenoga sklopa sankcija je iskazana bez glagolskoga predikata^{24b})

^{24a}O crkvenoslavenskom infiltratu u jeziku najstarijega rukopisa *Ruske pravde* E. F. Karskij donosi generalnu prosudbu ustvrdivši pored ostaloga da: »Čto kasaetsja ee jazyka, to javnye cerkovnoslavjanizmi v drevnejšem spiske voobščę redki (*odin tol'ko raz »ašče«* 617, »črevo« 621 ob., »svobodnaago« 621, »obače« 622) ...«. Isp. E. F. Karskij, *Ruskaja pravda*, str. 20 (potpuni bibliografski podatak v. bilj. 23; kursiv u citatu E. H.).

^{24b}U svezi s ovim, karakteristične su varijante inače sadržajno istovjetnih formulacija (apodozâ) – onih kojima se u tekstu pojedinih članova *Pravde* određuje visina kazne, 'prodaže', brojčano iskazana grivnama i kunama: » *aže* kradetъ kto skotъ vъ hlěvę ... *to platiti* jemu . 3 . gr(i)vny . i po . 30 . kunъ (...) *budetъ li ihъ mnogo . to vsętb po . 3 . gr(i)vny i po . 30 . kunъ platiti*.« U nastavku je, međutim, formulacija zakonske sankcije (tj. strukturiranost apodoze pogodbenoga sklopa) drugačija: »*Aže* kradetъ skotъ na poli (...) . 60 . *kunъ* (bez korelativne riječi) . *budetъ li ihъ mnogo . to vsętb po . 60 . kunъ*.« (f. 619r; u oba slučaja

» • **iskavše li posluha i ne nalezuti** • *a istьca načьnetь golovoju klepati to* (dati) *imъ pravьdu želьzo.* « (f. 617r)

» • **ože budeti ubilъ ... tь tako jemu platiti po vьrvynině** • « (f. 616r)

» • **ače budeti konevyi tatъ • a vydati knęzju na potokъ** • « (f. 618)

Vinodolski zakon i Krčki (Vrbanski) statut

– [protaza] *ako* + [apodoza] *imperativ* (3. l.):

» *Iošće, ako bi se našal kriv pristav: ostani knezu od vsega svoga blaga (...)* **ni mozi veće biti pristav** ... « (V. z. čl. 51)

» *Ošće hote, d' ako bi neki tatъ nekomu ukralb do • 20 • so(ldini): plati • 3 • c(e)zl(e)zi ...* « (K.s. čl. 18)

» *Ako (po)rotniki nima: prisezi on sam ...* « (V. z. čl. 68)

» *Iošće, ako se ki naide predavac g(ospo)d(i)na kneza naturalškoga: ta isti gospodin knez imij punu oblast zverhu nega ...* « (V. z. čl. 70)

» *Ošće, ako bi ki ubil nikoga kmeta ... vpadi v osud lib(a)r • 100 • ...* « (V. z. čl. 31)

» *Da ako se eti more ... budi od nega mašćeni ...* « (V. z. čl. 31; karakterističan je lokalni oblik deverbativa sa sufikslnim *-i < -ie*)

» *Ošće ako ona ne bi imela bližičstvo, da ona mozi naiti ... žene ot dobra gl(a)ša ...* « (K. s. čl. 1, 1388)

eliptičnost: izostavljeno je predikatno *platiti*. Isp. još npr. i (navode se samo apodoze sklopa): » . *to* . 3 . gr(i)vny . « (f. 618r) pored » . *to* . 3 . gr(i)vny *platiti* . « (f. 618r) ili » . *tъ platiti* . 3 . gr(i)vny *prodaže* . « (617v) pored » . *to* . 3 . gr(i)vny *prodaže* . « (617v). Učestalost takvog alterniranja u jeziku *Ruske pravde* – koji, inače, u sintaktičkom pogledu pripada jednoj formativnoj fazi »nedostatočno ešće razvitego podčinenija« (A. N. Stecenko) – valja, cijenim, razmotriti i kao očitovanje određene izražajne namjere sastavljača prvobitnog svoda – kodifikacije (nastale još u 11. st. za kneza Jaroslava Volodimiroviča) i kasnijih redaktora. Riječ je o namjeri da se alterniranjem – napose u užem kontekstu i u kliširanim formulama – izbjegne nefunkcionalno ponavljanje (predikata) što onda u stanovitom smislu kondenzira i dinamizira iskaz, pri čemu ostvarena eliptičnost ne umanjuje jasnoću priopćaja. I E. F. Karskij je smatrao potrebnim posebno upozoriti na ustroj pogodbenih rečenica u *Ruskoj pravdi* istaknuvši kako su ovdje »*Osobennō ljubopytny sposoby vyraženiya uslovnyh predloženij*«.

– [protaza] *ako* + [apodoza] *imperativ* (3. l. sg./pl.) *glagola imati* + *infinitiv* (posebno učestalo u *Krčkom statutu*):

»*I ako bude pripelane tatb na muku: imei biti ondē satnikb onoga gr(a)da ...*« (K. s. čl. 14)

»*I ako imb bude istinu praviti: imei mu glava poiti ...*« (K. s. čl. 1; u istom čl. 1, nešto ranije, dolazi istovjetna formulacija u apodozi, ali je imperativ pojačan namjernom česticom *da*: »... **da mu imei glava poiti**«.)

»*Ošće, ako bi neki našalb svoju tadbu, ka bi mu ukradena, a tatb ne bi zatailb: imei se platitb*, (apokopirani oblici infinitiva česti su u jeziku *Krčkog statuta*) *kako e zgora; i imei se pisati za tata*«. (K. s. čl. 14; specifično iskazana pasivna značenjska nijansa: imperativ – prijelazni glagol – enklitički oblik ak. povratne zamjenice)

»*Ošće, ako neki gospodarb bi imelb škodu ot ov(a)cb: da starēšina ot stana imei priseći koliko mu ihb ukradeno ...*« (K. s. čl. 14)

»*I ako ki imei²⁵ pristava ili svedoka za krivoga ... a oni svedoci nisu nemu spravnī... on suprotiv nim od sele naprid ne imi niednu pravdu suprot poiti*«. (V. z. čl. 53); »... *ako ona ne bi imela bližičstvo, da ona mozi naiti ... žene ot dobra glasa ... i sudci imēite držati v uzē obrečenoga ...*« (K. s. čl. 1, 1388)

»*I ako e ne more prignati ... ta pena se imij dilit' ...*« (K. s., dod. 1476, čl. 2)

– [protaza] *ako* + [apodoza] modalna konstrukcija *prezent glagola imati* (3. l. sg./pl.) + *infinitiv*

»*Iošće, ako s pristavom se ēme niko govedo ... za tatbu: pristav ima imiti za to • I • par podplat, a govedo buđi onoga čie e bilo ...*« (V. z. čl. 49)

»... *ako suprotiv učini: imaju platiti knezu vola • I • ...*« (V. z. čl. 54)

»*Ako bi zataēlb ... ima se postaviti na muku i ima se mučiti kako bude vidēti sudcemb. Ako se ne bi otdal ima biti prostb*«. (K. s. čl. 14)

»*Ošće, ako ki silu učini v pristanišću vinodolskom: platiti ima knezu libar pedeset*«. (V. z. čl. 11)

²⁵F. Rački je mislio (isp. bilj. 4, na str. 18. njegova izdanja *Vinodolskoga zakona* u *Monumenta historico-iuridica ...I*) da ovo *imei* stoji umjesto *ima* (kako je u latiničkom *Trsatskom prijepisu* iz 17. stoljeća), navodeći u istoj bilješki kako se Jagiću »... čini bolje "IME" (*Zak. vinod. 71*)«. U stvari, riječ je o pisarskoj greški, krivo interpretiranom (očito pri prijepisu u 16. st.) pronominalnom obliku nom. sg. participa prezenta akt. glagola *imēti* (u stsl. *imējēi*, u hosl. *imēei* = *imajući*; ovdje u značenju *držēči, cijeneči, smatrajuči*). U *Reimskom zborniku* dolazi npr. nominalni oblik participa ovoga glagola u tekstu iz Lk. XI,36: »... ne *imēe* nikoeže česti tamnie ...« (u *Zo i Ma*: »... ne *imy* ...«).

– [protaza] *ako* + [apodoza] *prezent* (3. l. sg.)

»**Ako** *tadbu onde učini: plaća l(i)b(a)r • 24 •*« (V. z. čl. 24)

»... **ako** *žena sverže pokrivaču ... plaća • 2 • libre dvoru.*« (V. z. čl. 27)

»**Ako** *suprotiv učini: zgubla • 1 • vola i budi pol knezu ...*« (V. z. čl. 58)

– [protaza] *ako* + [apodoza] *da* + *prezent* (3. l. sg.)

»**Ošće, ako** *bi ki rubani (učinil) na puti ili gdi indi, da plati knezu libar • 50 •*« (V. z. čl. 6)

»**Ošće, ako** *bi ki ubil od podknežinov ... ter bi ušal: da knez vazme vražbu ...*« (V. z. čl. 29)

»**Ako** *bude činiti drugako: da pravdu svoju zgubla.*« (K. s. čl. 1)

»**Iošće, ako** *tri ... ne bi račili priseći: da ei ništarb ne udi.*« (K. s. 1388, 1)

– [protaza] *ako* + [apodoza] pasivna konstrukcija = *imperativ glagola biti* + *ptcp. pret. pas.*:

»**I ako** *ta ista žena ili niki od ne porotnikov umankal bi ...: on, suprotiv komu govori, budi odrišen ...*« (V. z. čl. 56)

»**I ošće, ako** *bi ki položil v kuću ogan, ili u hram ... budi osuen na život.*« (V. z. čl. 62)

»**A stran(a)** *koi bude suprotiv svedočiti, od vse škode budi odrešena, ako bi se v koi riči imela osuditi ...*« (V. z. čl. 52)

»... **ako** *bi u nekoga tata ueta • 1 • ovca, a v(e)će bi ih mankal š nju: b(u)di verovano v' bravarevi rotě ...*« (K. s. čl. 17)

»... **ako** *bi tailb onb, ki bi silovalb ... budi postavlenn na muku.*« (K. s. čl. 1)

»**Ako** *bi ukralb više od • 50 • l(i)b(a)r: budi oběšenb.*« (K. s. čl. 18)

Isp. i: »**Da ako** *se eti more pria ner se vražba plati ... nega bližike budite prosti*« (V. z. čl. 31; *prosti* = oslobođeni, slobodni < *prostb* = slobodan, liber, nevin, insons)

Particip preterita pasivni koji sintaktički ostvaruje funkciju atributa, priloške oznake i – kao ovdje – elementa za tvorbu pasivnih rečenica (konstrukcija) tvori se u pravilu od prijelaznih glagola što iskazuju radnju čije vršenje (izvršenje) nije ograničeno na subjekat već se prenosi i na predmet izvan njegove sfere. To je značejnski sukladno karakteru pasivnih rečenica u kojima ovaj particip – u svojstvu člana imenskog predikata – izražava da netko vrši radnju na subjektu. Neprelazni

glagoli ograničeni vršenjem iskazane radnje na subjekatsku sferu, ne mogu, logično, izraziti pokretača neke radnje – vršene ili izvršene na subjektu – izvan toga istoga subjekta. Odstupanje od pravila da se ovaj particip tvori od prijelaznih glagola sreće se ovdje u karakterističnom primjeru pasivnoga participa **verovan**, i sintagme–termina s istim participom »... *esu nemu ti svedoci verovani*.« (V. z. Dodatak nakon eshatokola) što znači »*svjedoci* kojima se vjeruje, dostojni vjere« – glagol *vjerovati* ovdje ima prijelazno značenje: 'vjerovati koga'. A Belić je u ovakvim oblicima vidio medijalno (upravo: mediopasivno) značenje.²⁶ U *Vinodolskom zakonu* i *Krčkom statutu* ovaj particip dolazi relativno često (isp. u V. z.: ...*esu verovani* ... čl. 7; ... *ni mu verovana* ... čl. 20; ... *ako bi imel svedoki verovani* ... čl. 42; K. s.: ... *budi verovany* ... *priseg* ... čl. 20; ... *na to budi verovana* ... *žena* ... čl. 22).

– [protaza] *ako* (li) + [apodoza] *pridjev*, *ptcp. pret. pas.* + *gl. biti* (3. l. prezenta):

»*Na mucē ako ne bude pravilb: prostb e.*« (K. s. čl. 1)

»*Ako li veće ne bi priseglo: ovaeni e prostb*« (K. s. čl. 1)

»... *ako od rečene sili nima svedoki: verovana e.*« (V. z. čl. 56)

– [protaza] *ako* + [apodoza] konstrukcija *držan biti* (3. l. sg)²⁷ + *infinitiv* (*dopuna*):

»... *ako bi ga bili ... platit držan je polovicu.*« (V. z. čl. 30)

»*Ošće, ako bi ki držal ošasno, to e rič niku, ka bi ničfa bila i ima dvoru priti ... držan je platit* [apokopa] *knezu za prihodak* ...« (V. z. čl. 33)

»*Ako porotniki nima ... ta žena priseći e držana.*« (V. z. čl. 56)

Provedena račlamba jedne od temeljnih značajki stilizacije, sintaktičkog ustroja jezika *Zakona* i *Statuta* s dostatnom mjerom egzaktnosti potvrđuje zaključak da je (u inače relativno shematiziranom izrazu zakonskih i statutarnih odredaba) registar mogućih strukturnih obrazaca sintaktičkih formula *sako* – nastalih pri uvrštanju protaze u apodozu – u najstarijim hrvatskim zakonodavnim aktima znatno

²⁶ Isp. A. Belić, *Istorija srpskohrvatskog jezika II/2 (Reči s konjugacijom)*, Naučna knjiga, Beograd 1951, str. 393 (šapirograf). Irena Grickat – Radulović u prikazu jezika *Struškog prijepisa Dušanova zakonika* navodi primjere istovjetne uporabe ovoga glagola u pasivnom participu: da nesu tizi *porot'ci věrovani* (13v), *vėrovani človeći* (15v), tizi da su *vėrovani* (13v). Isp. *Jezik Struškog prijepisa*, edicija *Izvori srpskog prava knj. 4, Zakonik cara Stefana Dušana, knj. 1. Struški i Atonski rukopis*, SANU, Beograd 1975, 144–145.

²⁷ *Držan biti* (= *držan je, držani su*), frazeološki kalk (prema tal. *esser tenuto*) označava (u konstrukciji uz infinitiv, kao i 3. l. prezenta glagola *imati*) potrebu izvršenja radnje.

ekspresivniji: nijansiraniiji i raznovrsniji od onoga što se ostvaruje, na primjer, u sintaksi *Zakona sudnoga ljudima* i *Pravde ruske*.²⁸

U predgovoru svom izdanju *Vinodolskog zakona* (god. 1890), i Franjo Rački je ponovno, nakon A. Mažuranića i V. Jagića, upozorio da rukopis što ga objavljuje »nije matica ... pače ni neposredan priepis iz matice« već je to tekst »priepisan dosta nemarno iz drugoga priepisa.«²⁹ O prepisivačevoj površnosti, njegovu nebržižljivu odnosu prema predlošku zaista svjedoče ne samo brojne pisarske pogreške, ortografska nedosljednost (promiscue etimološko-fonetska, asimilacije, slogotvorno *r* po starijem uzusu, očuvano³⁰ ili, po novijem – tipičnom za glagoljske tekstove 16. st. – pisano s popratnim vokalom: *er*), već i intenzivnija pojava tuđica, prvenstveno talijanizama, što je jednim dijelom, zacijelo, kasniji nasloj unesen od strane autora prijepisa koji uvodi frazeološke kalkove ili pak nerijetko pri uporabi terminâ i u istim sintagmama zamjenjuje domaću riječ tuđicom. Potvrde su ovim navodima karakteristični primjeri poput: (**ortografija**) »... rekli su i potvrdili su potverdeći i pokazući potverdili su ...« *zvergal – sverže; hrvatski – hervatski; zverhu – sverhu*

²⁸ U *Dušanovu zakoniku* npr. taj se sintaktički odnos uglavnom redovito ostvaruje po obrascu *ako, ašte + da + 3. l. sg./pl. prezenta*. Zanimljivi su primjeri poput ovih u *Studeničkom izboru iz Dušanova zakonika* (prva četvrt 15. st.): »...**ašte** kto popase žito, ili livadu, ili vinogradъ grěhomъ, tuzi popašu *da plati* što rekuť ...nahvalicomъ **ako** li popase, *da plati* popašu ...« (čl. 76) ili »**Ako** se obrěte koi ljubo potvornikъ, **ašte** koga potvoromъ s lžomъ obezomъ, takovii *da se kaže* kako tatъ i gusarъ.« (čl. 165). Alterniranje *ašte – ako* u istom članu u ovom rukopisu *Zakonika* v. npr. i u čl. 53, 65 (isp. V. Mošin, *Studenički rukopis*, Starine JAZU 42, Zagreb 1949; separatan otisak).

²⁹ *Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium. Pars I / Vol. IV. Statuta lingua croatica conscripta*. JAZU, Zagreb 1890, str. V.

³⁰ Što je karakteristično podjednako za sve glagoljaške srednjovjekovne tekstove bez obzira na njihovu funkcionalnost, područje nastanka ili tip jezika kojim su bili pisani; isp. u tom smislu npr. novljanske razvodne listine iz god. 1309. – uz *Baščansku ploču* dva najstarija izvorno (ne u prijepisu) sačuvana hrvatskoglagoljska diplomatska spomenika što su svega dvadeset i jednu godinu mlađi od nestaloga protografa *Vinodolskoga zakona*. Josip Vrana za značajni novljanski neliturgijski rukopis *Blagdanar* popa Andrije iz god. 1506. u pogledu slogotvornog *r* npr. konstatira: »Samoglasno *r* ... u jeziku Blagdanara sačuvano je bez promjene. Pored toga u Blagdanaru, kao i u starim novljanskim spomenicima i u današnjem novljanskom govoru dolazi samoglasno *r*, koje je nastalo od grupe *samoglasnik + r* ili *r + samoglasnik*... Zanimljivo je da ovakvo *r* dolazi nekoliko puta i u stranim riječima.« (isp. studiju *Hrvatskoglagoljski Blagdanar. Studija o pravopisu, jeziku i podrijetlu novljanskog rukopisa iz godine 1506*, Rad 285, JAZU, Zagreb 1951, 130). Vraninim primjerima (zastupljenim i drugim glagoljskim zbornicima i pravnim spisima) dodao bih slučaj sekundarnog slogotvornog *r* u tuđici *krdenča* (< tal. *credenza*, vjeresija) iz *Vinodolskoga zakona*, gdje inače dolazi i uobičajeno u glagoljaškim tekstovima *vrnezi* (< *vrnez*, tal. *veronensis*, sitna mletačka moneta) pored *vernez*. Sažetu kritičku eksplikaciju literature o problemu slogotvornog *r* u jeziku hrvatskoglagoljskih srednjovjekovnih spisa v.: S. Damjanović, *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, HFD, Zagreb 1984, 65–67

– *zvrhu*; *isbraše* – *izbrani*; *vole kneže*, *dvor knež* – *knezova človika*; *tadbu* – *tatbu* – *od dadbi* – *ot tatbi*; *knezštva* – *knežstva* i sl. (**tuđice**) *žakan*, *prvad*, *pokazati za falso* (pored: *pokazal kriva*); *fals svedok* (: *svedoka krivoga*, *kriv pristav*), *škodu duplu*, *penu*, *valižnik*, *molstir*, *krdenče*, *kvaderna*, *impačan ... impačom*, *peni* i *bandi*, *trat*, *poššion*, *poššioni* (pored: *imenja*), *areditati*, *oficij*, *oficia* (pored: *službu*), *oficiala*, *oficialom* (pored: *služabniki*, *služabniku*, *služabnici*, *službeniki*), *kaštigaj*, *libra*, *vernez*, *perman*, *kaštald*, *kaštel*, *drmun* (grč. *drymón*), *mošuna* (prema starodalmatskom; iz glagoljskih tekstova, prvenstveno pravnih, moguće je razabrati intenzitet i pratiti ritam integracije tuđica – napose termina); *more činiti êti* (pored: »*da se ima êti*«) i *k sebi činiti priti* (pored: »*i njemu da imaju priti*« i sl. = frazeološki kalkovi prema talijanskom – i latinskom – obrascu *fare/facere + infinitiv*), *držan je* (*esser tenuto*), *učinil silu* (*far forza*) i dr.

Ipak, i sve pisarske pogreške, ortografske nedosljednosti, nedovoljno jasne stilizacije ponekog odlomka, što su – kao posljedice površnosti ili neznanja prepisivača – nastajale na putu *Vinodolskog zakona* kroz stoljeća, ni u kojem pogledu ne umanjuju vrijednost do nas prispjelog teksta jedne od najstarijih kodifikacija običaj-nopravnih normi u europskom kulturnom krugu. U tom tekstu prepoznatljivo je, naime, nazočna kultivirana, prvotna jezičnostilska faktura: ona izvornika iz godine 1288. Otkriva se analitičaru razvijen, funkcionalno diferenciran književnojezični izraz sa sintaktičkom ustrojenošću te stilskom, leksičkom i frazeološkom nadgradnjom koju je u kompleksu 'acta croatica' moguće pratiti od kraja 11. stoljeća, od *Bašćanske ploče*, do u 16. stoljeće. Već su uvodno naznačeni neki elementi tradicionalne liturgijske književne retorike (i, vjerojatno, usmenoknjiževnog stilskofiguralnog inventara) što upućuju na namjeru pisaca *Zakona* i *Statuta* da, usprkos 'immanentnoj svrhovitosti' svojih tekstova na odabranim mjestima izborom izražajnih sredstava u jeziku ostvare odmak od standardne kontekstualne norme spisa pravne funkcionalnosti i tako pojačaju dojmljivost, razbiju jednoličnost, stereotipnost iskaza. Potvrđuju takvu usmjerenost primjeri alterniranja morfoloških i leksičkih varijanata (sinonima) u *istom* članu:

»... **nega svidočastvo** – **negovo svedočastvo** ...« (V. z. čl. 53) »... **zverhu nega i zvrhu negova blaga** ...« (V. z. čl. 70; isp. iskazivanje posvojnog značenja u čl. 61) »... **pred nega oficialom** ... i **pred nega ženu** ...«; »... **da plaća** ... **plati penu** ...« (K. s. čl. 1, 1476) / »... **plati knezu** ... **platiti držan e** ...« (V. z. čl. 30); »... **budi osuen** ... **osudi se** ...« (V. z. čl. 62); »... **priseći e držana** ... **ima priseći**« (V. z. čl. 56); »... **ako bi klical "pomagaite"** ... **vapiuč ubo "pomagaite"** ...« (V. z. čl. 7); »... **ako est onde klič bil "pomagai"** ... **ako nij onde bil vapai** ...« (V. z. čl. 8); »... **ili u hram, vola v ničji osik** ...« (V. z. čl. 62); »... **ki ubo zakoni zvrhu pisani i vsi zgora rečeni** ...« (V. z. čl. 75).

Ponavljanje u *enumeraciji* i *polisindetska sveza* arhetipska su, biblijskoretorička sredstva za postizanje svečanijeg tona i usporavanje tempa iskaza, zadržavanje pažnje (polisindet) što ih autori *Vinodolskog zakona* i *Krčkog statuta* funkcionalno aktiviraju pri oblikovanju iskaza pojedinih članova svojih spisa:

»**ako** ki sihu učini v pristanišću vinodolskom ... **ako** tadbū onde učini ... **ako** svedoci onde nisu ... a to **ako** se učini ...« (V. z. čl. 11); »... **tako** zvrhu plemenitih, **tako** zvrhu ljudi crikvenih, i **zvrhu** kmeti, i **zvrhu** vsih inih ljudi ...« (V. z. čl. 75); »... i ... **pred** satnikom i ... **pred** nega ženu ...« (V. z. čl. 61); »**Ošće**, pudaria: to est straža nad vinogradom, i **o(d)** zemal i **od** guman i **od** inih reči ...« (V. z. čl. 23); »... **neku** tadbū ... **ali** na stanu, **ali** na guvnē, **ali** na komardē ...« (K. s. čl. 19); »... **obligani** (su) denuciēti ... vsih onih ki budu psovali gospodina Boga ... **ki** bi težali dan blagdani, **ki** bi činili kuštijun s oružjim ... **ki** krade ... **ki** bi čaral, **ki** bi igral na harti ... **ki** bi prodaval ... **krivo** vino ...« (K. s. čl. 8 – iz sklopa zakonâ za mletačke vladavine); »... **od** koga iminja to est **od** vinograda ... **vola** od zemle, **vola** od kuće ili od vertla, **vola** od koga godi pošišiona ...« (Dodatak V. z.). Funkcija polisindeta ovdje je pojačana i repeticijom prijedložnog *od* (u značenju 'zbog').

Karakterističnu odmjerjenost intonacije i isticanje cjelovitosti nabrojenoga što se postižu polisindetom kao figurom riječi »*per adiectionem*« (pri čemu se *adiection* ostvaruje ponavljanjem) naročito pregnantno iskazuje sintaktičko ustrojstvo intitulacije u dijelu *Krčkoga statuta* iz god. 1470 (fol. 11r rkp):

»*Va v'riime v'zmož'noga i v'zveličenoga i plemenitoga i visokoroenoga i s'lav'noga g(ospod)na k'neza Ivana de Fran'kapana, kr'čkoga i modruš'koga i sen'skoga i v'sega otoka g(ospod)na.*«

Pretpostavka Račkoga (ili sumnja, kako on kaže) o jeziku predložka *Vinodolskoga zakona* prema kojoj »... je prepisač, prvi ili pozdniji ... imao pred sobom text latinski pak ga nevjēsto preveo.« utemeljena je na činjenici da »... se u hrvatskom tekstu pojedine rieči tumače hrvatski; n.p. "žakan ... zove se hrvatski malik a vlaški macarol (čl. 1), "posal ... komu posli se govori hervatski arsal" (čl. 72); na dalje "ošastno to e rič niku, ka bi ničija bila" (čl. 33), "va ulnici v mesti gdi se shranaju pčeli" (čl. 8) ...«.³¹ Ima toga još, npr. »*podružnik to e ki tue vino prodae*« i sve to

³¹ Isp. *Monumenta historico-juridica ... IV*, str. VI. Suprotno od Račkoga, Jagić npr. među specifična svojstva naših zakona i statuta, »*koja karakterišu stil juridički*« ubraja, pored ostaloga, i pojavu da »Uz rieč dolazi neriedko i njezino tumačenje, kao: voda živa, ka nigdar ne prisiše; voda rvenica, ka je rukami učinjena ...« (*Historija književnosti ...*, 310).

ne mora potvrđivati 'sumnju' u hrvatski kao izvorni jezik Zakona što je iskazuje Rački, pozivajući »da se pitanje poblize istražuje«. U hrvatskoglagoljskoj pučki usmjerenoj neliturgijskoj književnosti – naročito u spisima nastajalim od kraja 14. st. dalje – prema spoznajama novijih istraživanja, sve se intenzivnije, naime, očituje težnja k što široj razumljivosti tekstova. Razvija se, napose u glagoljaškim zbornicima, ali i pravnim spisima uporaba kontaktnih eksplikativnih sinonima kojima se, pored ostaloga, ta razumljivost želi osigurati (tâ i u *Vinodolskom zakonu* dolaze dva tipa takvih sinonima »*hoverlicu ili pokrivaču*« – hrvatska riječ objašnjena drugom hrvatskom riječju ili npr. »*areditati ili ostaviti*« – tuđica objašnjena hrvatskim ekvivalentom.³² Eksplikacije (sinonimske) u V. z. što ih navodi Rački i koje su ga navele na pretpostavku o latinskom jeziku predložka *Vinodolskog zakona* nemaju snagu argumenta. One su mogle biti unesene u tekst i naknadno u neki od prijepisa – moguće prvi put baš u ovaj što ga danas jedino (u glagoljskoj verziji) poznajemo, sa željom da se preciznije odredi sadržaj nekih riječi i termina.³³ Naposljetku, očito je da su kroz stoljeća pojedine riječi – makar i samo u nijansama – mijenjale smisao ili nisu više bile jasne ni glagoljaškom kopisti *Vinodolskog zakona*: on primjerice krati trima točkicama praslavenski pravni termin *pra* misleći zacijelo da tako obilježava suspenziju njemu poznatoga leksema *pra*(vda). Osim toga, nema razloga da se ne pretpostavi kako je i u trenutku sastavljanja protografa *Zakona* postojala potreba da se – slično kao i u *Poljičkom statutu* npr. – opisno, poblize odredi i točno objasni neki termin ili narav neke funkcije koja se spominje u *Zakonu* (npr. »*Ošće, pudaria, to est straža nad vinogradom, i od zemat i od inih riči zverhu kih pudari polože na verovano.*« čl. 23). Takvo i slična tumačenja teško je danas prihvatiti kao povod za razmišljanje o latinskom kao jeziku pramatice *Vinodolskoga zakona*.

Autor toga protografa, najvjerojatnije jedan od one dvanaestorice glagoljaških popova, prvada i plovana iz devet vinodolskih općina koji su – na čelu s arhiprva-

³²Već je Jagić u *Historiji književnosti ...* upozorio na slučajevne kontaktne (eksplikativne i pojačajne) sinonimije (u *Poljičkom statutu*) ocijenivši ih, međutim, kao pojavni oblik tautologije koja, po njemu »... u pravnoj prozi ... dolikuje njenoj svečanosti ...«. Funkciji i klasificiranju sinonima (kontaktnih i distaktnih) posvećeno je dosta pozornosti u mojoj studiji *Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća* (u knjizi *Nad iskonom hrvatske knjige*, Liber, Zagreb 1983, 303–387).

³³Tako se npr. u latiničkom *Trsatskom prijepisu* iz 17. st. sinonimskim parom objašnjava i inače integrirana tuđica: prema *molstir(ov)*, kako je u čl. 2., 17. i 36., glagoljske verzije *Vinodolskoga zakona*, tamo stoji *molstirov ali kloštar* (jer mlađe je *kloštar* – već i znatno prije 17. st. – postalo proširenijim, uobičajenijim terminom u glagoljaša). Poznata je činjenica da je, očito, sve što se u V. z. odnosi na samostane (molstire, opatije) kasniji umetak u tekst *Zakona* iz 1288. god. jer je prvi – pavlinski – samostan, na tom području, onaj sv. Marije u Crikvenici, utemeljen tek oko godine 1412.

dom Dragoslavom iz Bribira – sudjelovali u komisiji za donošenje zakona,^{33a} bio je, vidi se, obrazovan u duhu ćirilometodske, hrvatskokrkenoslavenske jezično–književne tradicije, ali je istodobno očito morao poznavati i latinski jezik i diplomatski formular. Bio je to odraz i posljedak slavensko–romanske simbioze na hrvatskom prostoru³⁴ na koju nas upozorava toliko relevantnih činjenica iz kulturne povijesti i povijesti umjetnosti, a koja predstavlja pojavu prvorazredna značenja za odvijanje duhovnih, etnokulturnih procesa na istočnoj obali Jadrana. Na silnicama tih procesa hrvatsko je običajno pravo, neprijeporno, utjecalo na neka načela pravnoga i zakonodavnoga sustava i normi u dalmatinskim romanskim urbanim središtima, ali su, istodobno, intenzivno u suprotnom pravcu strujali utjecaji koji su poticajno djelovali na tradicionalnu duhovnost glagoljaške sfere, pogotovo od polovice 13. stoljeća dalje.³⁵

U kontekstu tih etničkih, kulturnih, pravnih i društveno–gospodarskih međuprožimanja logično je pretpostaviti da je u kancelariji uz kneževski dvor poput frankapanskoga,³⁶ koji je pismeno komunicirao na dva pisma: latinici i glagoljici – latinski, talijanski i hrvatski – nužno moralo biti ljudi upućenih u obje grafijske

^{33a}O društvenom ugledu glagoljaštva uvjerljivo govori činjenica da je nešto manje od 1/3 izabranih predstavnika vinodolskoga puka i uglednika nazočnih u činu kodifikacije pripadalo glagoljaškom kleru. Popovi, plovani, prvadi uvijek su na prvome mjestu pri nabranjanju članova komisije iz pojedinih općina; iznimka je Novi gdje je prvi spomenut zastupnik feudalnog gospodara »Črna, dvornik vsega Vinodola«, ispred plovana Petra.

³⁴Iznenadujuća i toliko puta iskazana anticipativnost Jagićeva promišljanja književnopovijesnoga i kulturnopovijesnoga procesa potvrđuje se i u njegovoj karakterizaciji specifičnog duhovnog ozračja (u našoj mediteranskoj zoni), sklopa što će ga – devedeset godina nakon Jagića – Viktor Novak nazvati i latinsko–slavenskom simbiozom. Pišući, naime, o značenju latinskih (i talijanskih) statuta dalmatinskih komuna kao o elementima »u historiji narodne književnosti« za koje bi bilo »... ipak krivo pomisliti da ... na nas nepadaju ili da se smiju mukom mimoći ...«, Jagić zaključuje kako je »... ciela istina, da se život našega naroda u Dalmaciji između 10.–14. vieka, njegovo miešanje i borba s elementom latinskim, to međusobno utjecanje duha i naravi slovjenške te starih ostanaka i novieh nasada kulture rimskotalijanske – nika ko nemože ni dokučiti, kamoli razgovietno uvidjeti bez ovieh spomenika.« (isp. *Historija književnosti* ...str. 305). Ta misao o suživljenosti i specifičnoj integraciji tradicija na raznim planovima: kulturnom, književnom, pravnom ... postaje konstantom znanstvenoanalitičkoga pristupa u nas (M. Šufflay, V. Lozovina, V. Novak, V. Vratović, J. Vrana, R. Katičić, D. Malić, A. Cvitančić, L. Margetić i dr.). Zasebno je, dakle, pitanje odraza tih suodnosa u sferi likovno–umjetničkog izraza.

³⁵Tj. od senjskoga (1248) i omišaljškoga (1252) privilegija Inocencija IV glagoljašima.

³⁶Na jednom od ishodišnih područja hrvatskoga glagolizma.

tradicije i oba strana jezična izraza³⁷ (upravo tu poliglottičnost i poligrafičnost naše kulturne situacije V. Novak je svojedobno ocijenio kao jedinstvenu pojavu u srednjovjekovnoj europskoj civilizacijskoj sferi).³⁸ Ne, dakle, *latinski* protograf *Vinodolskoga zakona* kako je to pomišljao Rački, već interferiranje u hrvatskom izvorniku pojedinih elemenata latinskoga diplomatskoga formulara (kalkovi, prijevodi nekih termina) s tradicionalnim slavenskim običajnopравnim postupkom, formulacijama i terminologijom; o ovakvu odnosu svjedoče i hrvatski ekvivalenti nekih latinskih diplomatskih formula i termina što ih je u tekst *Zakona* unio autor: *imejuć zdrave svet* = salvo habito consilio; *narediše i ukazaše* = jusserunt et ordinauerunt (u V. z. kontaktnosinonimski par); *tesnim zakonom* = lege stricta; *crikva općinska* = ecclesia publica; *redi* = (e)redi < lat. haeredes; *klučar* = clusarius; *shraneno* = salvo; *službu činiti* = servitium facere; *od kmetskoga roda* = de genere servorum; *taknut u sveto evanjelje* = tacto libro evangeliorum; u formuli koroboracije (V. z. ima, kako je istaknuto, oblik isprave) donosi se izjava o načinu na koji je zakon donesen, tj. da je napisan i posvjedočen od »svih gore rečenih«, a za lat. *corroborare* ovdje dolazi izraz *potverđili su*; *na vzpomenenje ke riči ka ima priti* = in futuram rei memoriam; iz koroboracije je i česta formula *općinskoga svjedotelstva* = publicum testimonium; *bi načineno* = actum est ...³⁹

*

³⁷Indikativan je za taj tip obrazovanosti pored notarâ i pisarâ slavenskih, ćirilskih isprava dubrovačke kancelarije potkraj 12. i u 13. stoljeću (Marin, Gataldus, Blaž, Paskal) – primjer Ivana (Joana), kanonika splitske prvostolne crkve sv. Dujma i »zaprisegnutoga pisca hvarskega« – latinaša, dakle – čijom je rukom napisana zapadnoćirilička *Povaljska listina* (1250) koja pokazuje autorovo dobro poznavanje slavenske književnojezične i (orto)grafijske tradicije. I drugi sudionik u istom pravnom činu, izdavanju *Povaljske listine*, egzaminator *Blasi* (starodalm. < lat. *Blasius*, hrv. *Blaž*; zacijelo čovjek romanskoga podrijetla) u svojoj egzaminatorskoj formuli iskazuje također vrlo dobru upućenost u hrvatskokrvenoslavenski jezik i ćirilički grafijski uzus (koji je u njega štoviše konzervativniji nego u Ivana). Isp. uz ovo bilj. 16.

³⁸U natuknici *Beneventana* EJ 1, I izd., Zagreb 1965, str. 439–440) V. Novak konstatira: »U tome smeru kulturnog razvitka, Dalmacija pokazuje latinsko – slovensku poligrafičnost za koju nema analogije ni u jednoj zemlji evropskog zapada.« Isp. posebno i: V. Novak, *Paleografija i slavensko-latinska simbioza od VII–XV stolecja*, *Istoriski časopis* VII, SANU Beograd 1957, 1–19.

³⁹*Napomena*. Svi primjeri iz V. z. citirani su u ovom radu i prema transliteriranom i komentiranom izdanju teksta *Zakona* (s prijenosom na suvremeni jezik) što ga je za knjigu Mihe Barade *Hrvatski vlasteoski feudalizam po Vinodolskom zakonu* (*Djela JAZU* 44, Zagreb 1952, 9–133) priredio (uz vjerojatnu Baradinu suradnju) Vjekoslav Štefanić. Primjeri iz *Krčkoga (vrbskoga) statuta* navode se (uz mjestimične manje ispravke) prema izdanju: I. Črnčić – F. Rački, *Statut vrbanski a donekle i svega krčkoga otoka*, Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, Pars I, Vol. IV, Statuta lingua croatica conscripta, JAZU, Zagreb 1890, str. 145–177.

Jezičnostilska faktura *Vinodolskoga zakona* (i *Krčkoga statuta*) rezultanta je dugotrajnoga procesa usavršavanja i bogaćenja pravnoga izraza. Taj izraz – visoko kultiviran već na razmeđu 11/12. st. kako to pokazuje *Bašćanska ploča* – neposredna je potvrda kreativnosti i intelektualnoga potencijala glagoljaškoga duhovništva koje je učinilo da slavenska, hrvatskoglagojska pismenost i književnost, svojom specifičnom, pučkom usmjerenošću u jezičnom i motivskotematskom pogledu, postane relativno šire (i ranije) utjecajnim duhovnim dobrom nego što je to bio slučaj s pismenošću na narodnom jeziku u drugim europskim sredinama.⁴⁰ Svojevrsnom je potvrdom takvoj prosudbi zacijelo i ona »*kvaderna od tržac*«, trgovačka knjiga, što se dva puta spominje u čl. 44. *Vinodolskoga zakona*, a vjerodostojnost koje trgovac mora potkrijepiti zakletvom. Pored svega ostaloga, to svjedočanstvo uporabe glagoljice, proširene, dakle (uz narodni, čakavski, govor), tijekom 13. stoljeća u sferi svakodnevnoga, poslovnoga života pučke sredine, izvan užih crkvenih

⁴⁰ Dok početnu točku hrvatskoga književnojezičnog kontinuiteta markantno dokumentira *Bašćanska ploča* s kraja 11. st., u susjednoj Italiji npr. praktički sve što je bilo pisano do prvih desetljeća 13. stoljeća pisano je latinski. Sporadična odstupanja od toga općeg usmjerenja u pisanoj praksi tek su potvrda pravila. Radi se o tekstovima pisanim 'in volgare' između druge polovice 10. i početka 13. stoljeća karakterističnim po snažno izraženoj regionalnoj lokalnogovornoj obojenosti jezika (poznate kasinske zakletve – 'placiti cassinesi', četiri kratke pravne formule iz god. 960. i 963; tek nakon stotinjak godina, potkraj 11. stoljeća, javljaju se ponovno sačuvani tekstovi na pučkom jeziku: dvije sardinske isprave, jedna zagonetka i grafit, jedna ispovjedna formula; iz 12. su stoljeća neka svjedočenja, privatna pisma, računi, registri – 'condaghi' – i naposljetku 'ritmi', stihovi). Cijeli taj nevelik, no kulturnopovijesno iznimno značajan korpus jezičnih spomenika najizravnije je svjedočanstvo o tome kako u složenim odnosima i uvjetima feudalne dezintegriranosti i dijalektalne divergencije sporo i s naporom »... i volgari superino ... sentimento d' inferiorità ...« prema latinskom. Taj je 'osjećaj manje vrijednosti' bio stoljećima u najvećoj mjeri generiran sviješću o tradicionalnom prestižu, pravilnosti i uporabnoj univerzalnosti, svojevrsnoj integracijskoj funkciji latinskoga jezika, nasuprot čemu je onda bilo logično da upravo »*Le innumerevoli varietà dialettali che si parlavano nei vari luoghi erano sentite come manifestazioni di carattere inferiore* ...« (isp. B. Migliorini – L. Baldelli, *Breve storia della lingua italiana*, Sansoni, Firenca 1966, 2. izd., str. 46–47). U spomenutom razdoblju pisanje na pučkom jeziku predstavlja samo 'sporadico tentativo', izoliran čin koji nije pretendirao na proboj iz lokalnih okvira. Taj će proboj, definitivno otvaranje razvojne perspektive talijanskom književnom jeziku, otpočeti relativno kasno pojavom prvih sačuvanih konzistentnih zabilježbi datiranih godinom 1211. iz fragmenata računске knjige neke firentinske banke. Bilo je to otvaranje procesa što će se tijekom 13. st. očitovati intenzivnim sazrijevanjem svijesti o potrebi – i vrijednosti – pisanja živim pučkim govorom i izvanrednim bogaćenjem talijanskoga književnog izraza (sicilijanska pjesnička škola, toskansko pjesništvo, umbrijsko duhovno pjesništvo, 'stilnovisti' ...). Posljedak procesa je poznat: prvenstvo Firence u književnosti i toskansko firentinsko narječje kao osnovica na kojoj je početkom 14. st. konstituiran talijanski književni jezik.

ili zakonodavno-pravnih potreba,^{40a} kvalificira pozitivno kulturni ambijent srednjovjekovnoga Vinodola dokazujući još jednom da vinodolsko društvo zaista »nije bilo ni primitivno ni usmjereno isključivo na zadovoljavanje najnužnijih životnih potreba« kako je to zamijetio L. Margetić u svezi s odredbama obveznoga prava u *Vinodolskom zakonu*.⁴¹

ZAKLJUČAK

Vinodolski zakon (1288) na okomici kontinuirane devetstoljetne hrvatske književnojezične dijakronije predstavlja završnu fazu njena prvog perioda. Riječ je o razdoblju što traje oko dvije stotine godina, tijekom kojih je kao posljedak procesa funkcionalnostilske diferencijacije, pored visokoga stila, normiranoga crkvenoslavenskoga jezika hrvatskoga tipa – namijenjenoga liturgijsko-biblijskim i (tada još beziznimno) neliturgijskim tekstovima – konstituiran i osobit, hibridni, čakavsko-crkvenoslavenski jezičnostilski izraz. Nastao i kontinuirano kultiviran kao samobitna stilizacija: nijansiran spoj žive, čakavske, govorne riječi, starohrvatske običajno-pravne fraze i terminologije, utjecaja crkvenoslavenske književnojezične tradicije,⁴²

^{40a}U svojoj pouzdanoj i metodičnoj povijesti talijanskoga jezika Bruno Migliorini i Ignazio Baldelli navode podatak što se odnosi na pisanje 'in volgare' u talijanskoj trgovačkoj sredini 13. st., a koji može biti relevantan kao situacijski analogon i u stanovitom smislu opravdanje ovakva tumačenja čl. 44 *Vinodolskoga zakona*. »Boncompagno nella sua *Rhetorica antiqva* ci fa anche conoscere l'uso scritto che mercanti facevano del volgare: "Mercatores in suis epistolis *verborum ornatum non requirunt*, quia fere omnes et singuli *per idiomata propria seu vulgaria* vel corruptum latinum ad invicem sibi scribunt et rescribunt ...". Ma siamo ormai nel 1215.« (isp. *Breve storia della lingua italiana*, Sonsoni, Firenca 1966², 48).

⁴¹Isp. Lujo Margetić, *Vinodolski zakon 1288–1988*, Novi Vinodolski 1987, 12.

⁴²Sačuvani spomenici prvoga perioda pokazuju kako je u vrijeme njihova nastanka specifično bila shvaćena književnojezična norma tekstova koji su funkcionalnostilski pripadali profanoj sferi (isprave, inskripti, zakoni): višestoljetnom je praksom ozakonjen ovdje izbor jezičnih sredstava iz dvaju genetski srodnih sustava, njihovo interferiranje, supostojanje u interakciji – jednom dinamičnom, slobodnom odnosu. A takva je varijantnost izraza, prema točnoj zamjedbi V. M. Rusanovskog, »odno iz dokazatel'stv naličija normy v donacional'nyh jazykah: ved' vybor sredstva vyraženija predpolagaet vozmožnost' vybora«. (isp. *Voprosy normy na raznyh etapah istorii literaturnogo jazyka*, *Voprosy jazykoznanija* 4, ANSSSR, 1970, 54). O intenzitetu zastupljenosti crkvenoslavenskih sustavskih elemenata u hibridnom jeziku pravnih tekstova i inskripata 11–14. st. teško je – osim za *Baščansku ploču* i *Povaljsku listinu* i *natpis Povaljskoga praga* – govoriti s dostatnom mjerom egzaktnosti jer je riječ o znatno mlađim prijepisima (*Dobrinjska listina* »slavnoga Dragoslava« iz god. 1100, stariji slojevi *Istarskoga razvoda*, *Vinodolski zakon*).

sa zamjetnim tragovima (formule, kalkovi) latinskoga diplomatskoga formulara, taj je hibridni jezik u funkciji nadregionalnoga, jedinstvenoga medija pisane, zakon-skopravne, prakse (i inskripata) dokumentiran spomenicima nastalim na crti Kvarner-Vinodol-srednja Dalmacija, od *Bašćanske ploče* s razmeđa 11/12. st.⁴³ preko *Povaljske listine*, natpisa *Povaljskoga praga* i *Vinodolskoga zakona* do samoga početka 14. stoljeća kada nastupa drugi period. Iskaz pravnih tekstova (i inskripata) 11–14. st. svjedoči o neprijepornoj kreativnosti njihovih tvoraca: otvara se prostor jezika, smjêrâ k estetičkom uznačenju, svečanoj stilizaciji pravnoga sadržaja.

Prve dvije izvorno sačuvane glagoljske listine (ne prijepisi) 14. st. izdane u Novom god. 1309. (razvodi međa), već su pisane čakavštinom posve oslobođenom crkvenoslavenskih fonoloških, morfoloških i leksičkih sustavskih crta. Ista je situacija u *Krčkom statutu*. Takva jezična strukturiranost dosljedno je provedena u čitavom danas poznatom korpusu 'acta croatica' i pisama nastajalih na protegu od 14. do 16. stoljeća.⁴⁴ Spomenuti ishod književnojezičnoga procesa na ovoj funkcionalnostilskoj ravni značio je za hrvatsku kulturu i knjigu poticaj o domašaju i posljedicama kojega valja posebno i temeljito raspravljati.

U ovoj je prilici moguće tek upozoriti na neke činjenice i kontroverze u svezi s problemom o kojem je riječ. Neprijeporno je da su glagoljaški pisci uporabljajući od 11. st. hibridni, čakavsko-crkvenoslavenski jezik, a od početka 14. st. dalje čakavštinu (prvo kao medij zakonsko-pravne pisane prakse i inskripata da je onda – sve intenzivnije prema kraju 14. st. aktiviraju u sferi neliturgijske poezije i proze, fabularne i refleksivne) izbjegli mogućnost da tradicionalni liturgijski književni jezik

⁴³ Postojala je, znači, potpuna *istovjetnost stanovišta* prema književnom jeziku, njegovoj normi u profanoj uporabnoj sferi na području slavenskoga obreda u nas. Taj hibridni tip jezika, kako se razabire iz sačuvanih dokumenata, tijekom dvaju stoljeća (a zacijelo i duže) traje, naimè, na integralnom prostoru hrvatske – glagoljske i zapadnoćirilske – knjige i na čitavom se tom području krajem 12. i početkom 13. st. *sinkrono* transformira.

S obzirom na činjenicu da je *Bašćanska ploča* u kamenu uklesana isprava i zapis, Držihin je tekst *diplomatički strukturiran*, s elementima protokola i korpusa: invokacijom, intitulacijom, dispozicijom i svojevrsnom koroboracijom – navođenjem više svjedoka po slavenskom običajnom pravnom uzusu) valja u interesu znanstvene točnosti korigirati tvrdnju da »Najstarija ćirilska povelja potiče iz 1189. godine (*Kulinova isprava*, nap. E. H.), a najstarija glagoljska iz 1309. (dvije glagoljske listine iz Novoga datirane godinom 1309; nap. i kurziv E. H.) ...« (isp. Pavle Ivić, *Naše srednjovekovne povelje i pisma i njihov jezik, Književnost i jezik* 3–4, Beograd 1973, str. 5). Ista se konstatacija ponavlja i u uvodnom tekstu izdanja *Dečanskih hrisovulja* P. Ivić – M. Grković (v. bilj. 10): »Uz to ćirilske povelje dublje sežu u prošlost nego glagoljske ...« (str. 9).

⁴⁴ Ovdje se govori o srednjovjekovlju. U 15/16. st. doći će ponegdje u glagoljskim ispravama – prvenstveno onima iz Pokuplja (Ozalj) – kao i u nekim neliturgijskim, zborničkim rukopisima (Primorje, Istra, napose frankapansko Pokuplje) do interferiranja čakavštine i kajkavskih dijalektalnih crta.

postane činiteljem kočenja razvoja i emancipacije književnojezičnoga izraza na osnovi žive govorne riječi. Hrvatskokrvenoslavenski nije tako u nas pretvoren »... aus einem Segen zum Fluch ...« kako je situaciju u slavenskim ćirilčkim književnostima svojedobno okarakterizirao M. Murko.^{44a} Naprotiv. Proumljeni stvaralački oslonac tvoraca hrvatske srednjovjekovne književnosti na visokorazvijeni ćirilometodski, liturgijsko–biblijski jezik omogućio je postupno razvijanje jedinstvenoga književnojezičnoga senzibiliteta i stvaranje civilizacijsko–intelektualne nadgradnje što je sve rezultiralo obogaćivanjem čakavskoga idioma, njegovim osposobljavanjem za integralnu književnojezičnu funkcionalnost. Stvoreno je ozračje u kojem čakavština stasa do razine na kojoj će postati obzorom iskustva jezičnom izrazu renesansne književnosti Dalmacije i Dubrovnika 15–16. st. Upravo zato, teško bismo danas bez oporbe mogli prihvatiti npr. tezu i tako vrsnoga znalca starije hrvatske književne tradicije kakav je bio M. Kombol prema kojoj, potkraj srednjega vijeka »... kada je obrazovanost pisaca (glagoljaških; nap. i kurziv E. H.) ... veća nego dotad i *nepomučena staroslavenskim utjecajem*, dobiva i stil neku lakoću koje prije nije imao.«^{44b} Ova jednostrana prosudba očit je posljedak karakterističnoga za našu filologiju zaostajanja u istraživanju jezika i stila srednjovjekovne književnosti u Kombolovo vrijeme. Zapostavljena je ovdje, naime, činjenica – na koju je prethodno upozoreno – da su izražajne, jezično–stilske kvalitete čakavskoga idioma u književnojezičnoj uporabi stoljećima usavršavane, bogaćene – a ne mućene – u suodnosu s crkvenoslavenskim utjecajima i da je čitav taj srednjovjekovni kompleks glagoljaškoga stvaralaštva, njegova 'ars verborum' podjednako i temelj razvoja latiničke nabožne čakavske književnosti 14–15. st. i onaj Marulićev 'običaj naših začinjavac', ili pak ono »slovo blaženoga Hieronima« koje je »uvižbalo« 'baščinca' Zoranića i bez kojega bi taj – za dugo vrijeme najbolji naš prozaik – po vlastitu priznanju »s prirokom pisal«. Naposljetku, danas je kao rezultat produbljenog studija problema jasno kako nije moguće osporiti činjenicu da bismo i u suvremenim relacijama bez »... naslijeđenih starocrkvenoslavenskih uzoraka ... bili svi mnogo zavisniji od grčko–rinskog i romansko–germanskog kompleksa, ili bismo se mogli izraziti ... samo na jednoj mnogo inferiornijoj razini ...«.^{44c}

Hibridni, čakavskokrvenoslavenski jezik uklonjen iz domene tekstova pravne namjene negdje na razmeđu 13/14. stoljeća javit će se, međutim, ponovno u po-

^{44a}M. Murko, *Geschichte der älteren südslavischen Literaturen*, Leipzig, 1908, 111.

^{44b}M. Kombol, *Hrvatska književnost do narodnog preporoda*, Zagreb, HDT, 1941, 27.

^{44c}D. Brozović, *O inventaru fonema starocrkvenoslavenskog jezika i o njihovim razlikovnim obilježjima. Simpozium 1100–godišnjina od smrtta na Kiril Solunski*. Skopje, MANU, 1970, knj. 2, 19.

sljednjoj četvrti 14. stoljeća,⁴⁵ ali sada s drugačijim funkcionalnostilskim određenjima: kao neka vrsta 'srednjega stila' u glagoljskoj neliturgijskoj književnosti i ostat će – bez obzira na regionalnu pripadnost rukopisâ (Istra, Kvarner, Primorje, Lika, Krbava, Pokuplje, Dalmacija) – trajno jezičnom karakteristikom opsežnih, tematski i sadržajno heterogenih zborničkih kompilacija (iako će u neliturgijskim kodeksima biti i čakavskih ili čakavsko-kajkavskih tekstova bez crkvenoslavenskog infiltrata – napose kada je riječ o nekom izvornom tekstu ili o novim prijevodima s talijanskoga i latinskoga jezika; eventualna, sporadička pojava ponekoga crkvenoslavlenizma ima u ovakvim slučajevima ili stilsku funkciju ili je pak spontan izraz želje pisca da iskaže svoju »načitanost u crkvenoslavenskom jeziku« kako je to svojedobno, pišući o glagoljskom prijevodu *Tundalova videnja*, zamijetio V. Jagić).

Prikazani književnojezični razvoj u domeni zakonodavne i epistolarne proze od početka 14. st. uvjetovala je interakcija nekoliko činitelja (psiholoških, dijakronijskih, sociolingvističkih). Iz autoriteta papinskih odobrenja slavenskoga obreda i pisma (privilegiji Inocencija IV: 1248, Senj i 1252, Omišalj) rastao je u glagoljaškoj sredini, nedvojbeno, pojačan osjećaj za vrijednost i značenje tradicionalnog književnog jezika, za njegov ugled kao sakralnoga, kulturnoga jezika »kavčevakovъ ki z'naju pisma«. Moglo je i to, onda – krajem 13. stoljeća – djelovati na povlačenja hrvatskokrkvenoslavenskih sustavskih elemenata iz profane sfere. Društvenofunkcijska polarizacija *crkveno* ~ *svjetovno* opredmećuje se tako markantnije i u jezičnoj sferi kao književnojezična funkcionalna diferencijacija: *hrvatskokrkvenoslavenski* = jezik liturgijske i neliturgijske knjige ~ *narodni (čakavski) idiom* = jezik poslovni (pravni, administrativni). Ovakvo je rješenje konačnica dugotrajnog procesa kojemu je (dokumentirani) početak *Bašćanska ploča* (razvijenost jezika i stilske fakture koje sugerira, međutim, vjerojatnost hipotetičkog formativnog razdoblja: duljeg prethodnoga, spomenicima nepotvrđenoga, razvoja i kultiviranja). Usmjerenost je procesa u tom pravcu svakako značajno određivala i činjenica da je nekadašnji (od kraja 9. do u 12. stoljeće), zbog genetskog srodstva relativno visok stupanj bliskosti sustava hrvatskokrkvenoslavenskoga i živoga govornoga idioma snižen u konstitutivnom 'srednjohrvatskom' (D. Brozović) razdoblju dijalektalne evolucije. Na dosegnutu razvojnom stupnju, crkvenoslavenski su elementi u zakonsko-pravnim spisima tada očito već predstavljali arhaičan sloj, opterećenje s praktično-pri-

⁴⁵U neliturgijskim »čtenjima« *Borislavićeva zbornika* npr. (*Code Slave 73*, pariške Nacionalne knjižnice, iz god. 1375; sadrži i liturgijske, misalske, brevijarske, ritualne tekstove, molitve i psalme). Hibridni jezik se, dakako, sada konstituirao drugačije nego u pravnim spisima iz prve faze: čakaviziranjem (nedosljednim, djelomičnim) starih, naslijeđenih crkvenoslavenskih tekstovnih predložaka ili pak unošenjem – sa stilskom namjerom – tradicionalnih crkvenoslavenskih elemenata u jezik tekstova prevedenih na hrvatski (čakavski) s latinskoga ili talijanskoga.

općajnoga gledišta, svojevrsan *ornatus* preuzet iz književnojezične tradicije koja, funkcionalnostilski pripada jednoj drugoj razini: tekstovima liturgijsko–biblijskim i neliturgijskim.⁴⁶ Jedan je od primarno važnih razloga utrnuća hibridnoga jezika u ovoj fazi svakako i u izmijenjenoj, povišenoj razini potreba društvenogospodarskoga i pravnoga života pučkih, ruralnih i poluurbanih, zajednica na glagoljaškom prostoru. U nastupajućoj fazi razvijenoga srednjega vijeka negdje od kraja 13. stoljeća ove sredine moraju, naime, napustiti tradicionalnu starohrvatsku (i praslavensku) usmenost običajnog postupka (suprotnu ustaljenom pismenom vođenju i dokumentiranju pravnih poslova obavljanih stoljećima u dalmatinskim gradskim komunama na latinskom kao službeno–administrativnom, poslovnom jeziku, pred ovlaštenim javnim notarima). Život imperativno upućuje na intenzivniju pismenu komunikaciju – od 13. stoljeća dalje administracija, naprimjer, zahtijeva notarski 'instrumentum', pismenu verifikaciju obavljenoga pravnoga posla, napose reguliranja zemljišnih transakcija. A ta je intenzifikacija onda nalagala konstituiranje poslovnoga, pravno–administrativnoga jezika ne toliko svečanoga kao prije, koliko jasnoga, općerazumljivoga, oslobođenoga od svega što bi moglo smetati njegovoj priopćajnoj operativnosti i funkcionalnosti.

Do koje su mjere – bez obzira na već dosegnutu razinu istraženosti problema – ipak još uvijek nesigurna polazišta prosudbi o književnojezičnoj situaciji hrvatskoga srednjovjekovlja, njenim razvojnim fazama i karakteristikama procesa čak i onda kada je riječ o recentnim raspravljanjima autoritativnih jezikoslovaca, pokazuje, primjerice, zaključak D. Brozovića da je »*Sve do pred konac 15. st. pismeni jezik u Hrvatskoj bio ... u svojoj osnovi crkvenoslavensko–hrvatski amalgam*, u kojem su hrvatski elementi bili samo čakavski, a poslije su se pridružili i štokavski i

⁴⁶ Ima slučajeva – rijetkih doduše – da se poneki karakteristični hrvatsko–crkvenoslavenski sustavski element (npr. gen. sufix *-ago*, dativ apsolutni, zamjenički oblik *azъ*, ortografski arhaizmi i sl.) uključi u kancelarijski jezik kao potvrda književne kulture pisca, odjek veze s tradicionalnim liturgijskim književnim jezikom. U svakom slučaju takvi su relikti stilogeni, izraz listine po njima dobiva specifičnu boju, arhaičnu patinu.

Isp. npr. invokaciju i dataciju *Istarskoga razvoda* (izvornik iz god. 1325): »V ime *otca* i sina i duha *svetoga* ... V to vrime *gospodujuću Albrehtu* ...« Uz navod Josipa Bratulića, priređivača najnovijega bibliografskoga izdanja *Razvoda*, kako je dativ apsolutni »... u našim ispravama jedino ovdje prisutan, te je nesumnjivo znak velike starine.« (v. *Istarski razvod*, IKK »Grozđ«, Pula 1989, str. 6; kurziv E. H.) valja, ipak, dodati da dativ apsolutni (pravi i pseudoapsolutni) dolazi u jeziku hrvatskoglagoljskih isprava s raznih dijelova glagoljaškoga areala, u 15. pa čak i u 16. stoljeću (tako da negdje može – u prijepisima iz starijih predložaka, npr. – ali i ne mora, očevidno, uvijek biti 'znak velike starine'). Dovoljno je prolistati Šurminova (Š) i Kukuljevićeva (K) *'Acta croatica'*: listine npr. br. 109 (Š, god. 1450, Novi), br. 113 (Š, god. 1451, Tnin), br. 204 (K, god. 1518, Senj–kaptol) i dr. Karakteristični su i primjeri poput: »Az Rumin pisac općine dobrinske ...« (Š. br. 10, god. 1321, Dobrinj) ili – mnogo kasniji – »Az domin Paval plibanuš s(ve)te Marie pod Okićem ...« (K. br. 175, god. 1505).

kajkavski. Udio crkvenoslavenskih i domaćih komponenata prilično je varirao, do gotovo čista "narodnog" jezika, uz mnogo prijelaznih stupnjeva i *bez oštre žanrovske polarizacije ...*«.⁴⁷

Dodirnuvši isti problem, dvije godine kasnije, R. Katičić ocjenjuje ovaj odnos posve drugačije. »U liturgijskim knjigama s velikom pomnjom čuvao se crkvenoslavenski jezik hrvatske redakcije. Uza nj se u glagoljaša razvio književni jezik na temelju narodnoga čakavskog govora bez stroge ujednačenosti i otvoren crkvenoslavenskim elementima sve do u 16. stoljeće.« Posljedici medievističkih – jezikoslovnih i književnopovijesnih – istraživanja posljednjih godina govore u prilog Katičićevoj, a ne Brozovićevoj ocjeni. Sigurno je, međutim, da je ovdje valjalo odrediti periodizacijske zasjeke, upozoriti na činjenicu da se potkraj 13. st. *prvo* razvio književni jezik na osnovi narodnoga čakavskoga govora *zatvoren* crkvenoslavenskim elementima (statuti, listine, natpisi, pisma, neliturgijska poezija) koji traje 'sve do u 16. stoljeće', a onda se – kako je već upozoreno – od posljednje četvrti 14. stoljeća razvija i književni jezik na temelju čakavštine 'otvoren crkvenoslavenskim elementima' (brojni tekstovi neliturgijskih zbornika mlađega tipa)...⁴⁸

Usmjerenost književnojezične dijakronije ne potvrđuje za hrvatsku situaciju u razdoblju između 11. i početka 14. stoljeća ni uopćeni zaključak istaknutog američkog paleoslavista R. Mathiesena o tome da u fazi što ju je on označio terminom »Early Church Slavonic« »... Church Slavonic (and even Hybrid Slavonic) tended not to be used in certain kinds of texts, such as documents of civil law, in which Latin and Greek were freely used elsewhere in Catholic and Orthodox Christendom: in those parts of the Slavic word where Church Slavonic was used, such documents tended to be written in one or another of the Slavic vernacular.«⁴⁹

⁴⁷D. Brozović, *Jezična i pravopisna previranja u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Jezik*, 1, Zagreb, HFD, 1985, 2.

⁴⁸R. Katičić, *Jezik pismenosti na tlu Hrvatske. Jezik*, 5, Zagreb, HFD, 1987, 132.

⁴⁹R. Mathiesen, *The Church Slavonic Language Question: An Overview (IX–XX Centuries)* u knjizi *Aspects of the Slavic Language Question, vol. I*, New Haven 1984, 55. (kurziv E. H.). Nešto je ranije u ovom radu upozoreno i na postojeće osobitosti tvrdnjom »... in Croatia, and especially on the island Krk, Church Slavonic continued to be used in certain non-liturgical functions through the early period ...« (str. 55). Napomenu o 'određenim neliturgijskim funkcijama' valjalo je, međutim, svakako precizirati: protumačiti je kao uporabu hrvatskocrkvenoslavenskoga osim u funkciji liturgijsko-biblijskoga jezika i u domeni glagoljaške neliturgijske književnosti (legende, crkvena retorika – »slova« –, molitve, apokrifi ...) što traje sve do posljednje četvrti 14. st. (tj. do razdoblja u kojem se neliturgijski spisi prestaju pisati isključivo crkvenoslavenskim kao do tada, već se pišu i hibridnim jezikom, a onda i narodnim, čakavskim). Izvan toga, od 11–13. st. – u fazi što je R. Mathiesen određuje terminom 'the early period' – neki se elementi crkvenoslavenskoga sustava javljaju *samo* u interferenciji sa sustavskim elementima čakavskoga jezičnog izraza kao temeljnoga konstituensa hibridnoga jezika pravnih tekstova. I, naposljetku, sve to nije nešto što bi karakteriziralo književnojezičnu situaciju

Navedena ocjena još je manje primjerena srpskoj književnojezičnoj situaciji spomenutoga (i kasnijih) razdoblja u domeni spisa poslovne namjene,⁵⁰ prije svega poveljâ, kraljevskih i velikaških. Činjenica je da su gramatici i logoteti dvorskih i raške državne kancelarije u poveljama njegovali osobit diplomatski jezik izrazito srpskokrkvenoslavenskoga obojenja, visoki stil utemeljen na ćirilometodskoj biblijskotekstovnoj tradiciji (citati) i retoričkofiguralnoj konvenciji. Prevladavajuća koncentracija crkvenoslavenskih elemenata – s očitom strukturnokompozicijskom uvjetovanošću – zamjetna je napose u nekim dijelovima diplomatskoga formula-ra: formulama protokola, u korpusu – arengi i finalnim klauzulama, manje u dispoziciji. Petar Đorđić je u svojoj kapitalnoj *Istoriji srpske ćirilice* upozoravajući na poznatu činjenicu da je u razdoblju od 12. do 18. stoljeća »... u srpskoj, u prvom redu crkvenoj pismenosti, vladao srpskoslovenski jezik ...« istakao da se pored srpskokrkvenoslavenskoga »... u sastavima svetovnog karaktera *retko* javlja i narodni jezik.«⁵¹ Dvije godine poslije, mnogo određenije o jeziku srpskih srednjovjekovnih povelja i pisama piše Pavle Ivić. Utvrdivši kako je »Raspored narodnih (srpskohrvatskih) i crkvenoslavenskih elemenata u jeziku povelja zavisio ... od sadržaja i funkcije teksta«, P. Ivić logično upućuje na razloge smanjenja čestoće srpskokrkvenoslavenskih elemenata prema narodnogovornim u dispoziciji: »Ali kada se pređe na taj centralni sadržaj, i otpočne preciziranje prava i obaveza primaoca povelje ili nabranje darovanih imanja i njihovih međa, a često i darovanih ljudi, narodni jezik postaje neophodan. Tu se tražio tekst kristalno jasan i svakom razumljiv, a mnoge stvari u tom domenu nisu se ni mogle izreći crkvenim jezikom kao što bi opet izražajna sredstva narodnog jezika bila nedovoljna u sferi apstraktne misaonosti«.

Slijedi vrlo relevantna zamjedba o dinamici suodnosa, pulsiranju različitih sastavskih komponenata u jeziku tekstova, smjeni narodnogovornih i crkvenoslavenskih elemenata: »Prelazak sa jednog jezičkog izraza na drugi išao je lako neusiljeno,

»posebno na otoku Krku«. Da je u literaturi bilo često suviše uopćenih, olako i na prvom dojmu uspostavljenih zaključaka o pitanju jezika pravnih tekstova u južnoslavenskoj sferi, pokazuje i ocjena E. F. Karskoga koji, slijedeći T. Florinskoga i S. Bobčeva, 1930. upozorava kako: »... v drevnejših juridičkih jugoslavjanskih pamjatnikah; čem drevnee redakcija, tem javstvennee v nih narodnyj element v jazyke«. Metodološki, kako se iz svega vidi, svakako nije najsretnije rješenje 'jugoslavenske spomenike' (ćirilske i glagoljske, dakle) procjenjivati ovako generalno, bez diferenciranja. Jagić je 60 godina prije ovoga mnogo nijansiranije i određenije pisao o izrazu hrvatskih, srpskih i bosanskih pravnih spomenika, čak i o njegovoj evoluciji.

⁵⁰Ovdje se ne misli i na zakonske tekstove čije je jezično oblikovanje određeno normativnim karakterom spisa, širinom namjene, pa otuda i potrebom za što širom razumljivošću. Za *Dušanov zakonik*, I. Grickat-Radulović, primjerice konstatira 'izrazitu narodnu boju već u protografu' (isp. u bilj. 26 citirani rad *Jezič Strušskog prepisa*, str. 126).

⁵¹P. Đorđić, *Istorija srpske ćirilice*, Beograd 1971, 64.

usred teksta ili čak unutar rečenice, često uz upotrebu hibridnih formi.⁵² Valja, naposljetku, reći da je i mladi Jagić još god. 1867. dao općenitu, ali u osnovi točnu sliku jezičnostilskih značajki srpskih povelja i listina.⁵³ Začudo, autor *Historije književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga* nije u kultiviranoj, retoričkostilski razvedenoj i iznijansiranoj frazi ovih dokumenata – s nerijetko, i za senzibilitet današnjega primatelja, vrlo efektno aktiviranim izražajnim sredstvima – otkrio crte jedne specifične literarnosti, smjeranjâ estetičkoj dostatnosti kakve je istodobno, tako anticipativno, utvrdio za hrvatskoglagoljske i zapadnoćirilske listine, zakone i statute. Jagiću, koji se ushićivao »razgovjetnim narodnim slogom«, »ispravnim jezikom« Kulinove isprave i glagoljskih akata očito – iako prirodan iskaz duhovnosti jedne sredine i vremena – nije bila bliska »visoka«, crkvenoslavenski intonirana pravnoizražajna faktura, stilizacija koja je za nj predstavljala tek »... svakojake prazne formule ili dugačke biblijske fraze, kojih se je držala duhovna kancelarija vladara srbskih ...«, a kojima se – no tek nakon Tvrtkove krunidbe (1376) – »... počеше i bosanski logofeti ... jače nadimati i frazeologijom crkvene slovenštine razmetati.«⁵⁴

Bez obzira na postojeće razvojne osobitosti i razlike književnojezičnoga izraza u domeni pravnih tekstova, jasno je da situacija u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti (*do kraja 13. stoljeća*) kao i u srpskoj književnosti istoga (i kasnijih razdoblja) nije zaista, s potrebnom mjerom točnosti, određena navedenom tvrdnjom R. Mathiesena da se 'crkvenoslavenski, a isto tako i hibridni jezik nastoje ne upotrebljavati u građansko-pravnim dokumentima'.

⁵²P. Ivić, *Naše srednjovekovne povelje i njihov jezik, Književnost i jezik*, god. XX/B–4, Beograd 1973, 4–12.

⁵³»U onih listinah, kojimi se osnivaju ili daruju nekoji manastiri na Svetoj Gori i po Srbiji, vlada naskroz crkveni, bogoslovni način pripoviedanja, koji je obilato prepleten reminiscencijami iz sv. pisma i mnogieh otaca crkvenih; isto im je tako jezik posve na blizu crkvenoj slovenštini. Nasuprotiv u dopisih na republiku dubrovačku, ako izuzmeš biblijski uvod, u ostalome je i jezik one iste naravi svjetske t. j. narodan, kao što predmet, o kojem se radi. Osobito se jasno vidi, kakova bješe nekoč razlika u Srbiji i u samom pisanju medju jezikom da tako rečem državnim iliti stilom kancelarijskim, koji je bio zajedno stil srbske crkve, i medju jezikom porabe privatne, kada se isporede po dva pisma od istoga vladara ali različitim svrham namijenjena; a to se sada već može učiniti, po što imamo obilate zbirke srbskih listina u izdanju Miklošičevu i Pucićevu. U drugoj knjizi srbskih spomenika izdanja Pucićeva ima nekoliko sa sviem kratkih, ali originalnih pisama od srbskoga kralja Uroša II., Milutina II., Uroša III. i cara Dušana i t. d. na kneza i občinu dubrovačku, koje se posve privatnih stvari tiču, po najviše novaca, te su pisane bez logofeta državnih, dakle izvan državne kancelarije, pa za to i jest ondje i jezik narodan i pravopis puno jednostavniji (bez њ, često izostavlja њ ili piše na narodnu a), nego li u drugih listinah i od istieh vladara izdanih.« (isp. *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga* ...str. 318).

⁵⁴V. Jagić, *Historija književnosti ...*, str. 317.

Očito, i pored dosadašnjih istraživanja predstoji još intenzivan poredbenoanalitički studij svih relevantnih izvora do oblikovanja cjelovit(ij)e predodžbe o konstituiranju i razvoju jezika srednjovjekovnih zakonodavnopravnih i ostalih tekstova poslovnoga značaja podjednako na prostorima *slaviae romanae* i *slaviae orthodoxae*.⁵⁵

⁵⁵ Na rezultate istraživanja izraza zakonsko-pravnih tekstova kao značajan segment u studiju kompleksne problematike konstituiranja i razvoja ruskoga književnog jezika u novije je vrijeme upozoreno npr. raspravom Ladislava Matejke, *Diglossia in the Oldest Preserved Legal Codex of Novgorod (Papers in Slavic Philology, № 1, Ann Arbor 1977, str. 186–197)*. Usuprot tezama npr. A. A. Šahmatova i, napose, A. Isačenka i B. Unbegauna o potpunom isključenju crkvenoslavenskoga iz jezika zakonâ, i jurisprudencije, autor, polazeći od raščlambe rukopisâ *Ruske pravde* nastalih u rasponu od 13. do 15. stoljeća usredotočene na detektiranje crkvenoslavenskih crta, argumentirano izvodi zaključak da činjenično stanje »... clearly run counter to all attempts to exclude Church Slavonic from the domain of law and jurisprudence in the East.« Potvrđena je tim lingvističkim ispitivanjem, naime »... the gradual intensification of the Church Slavonic elements in the younger copies of the *Russkaja Pravda* and other legal monuments of the Eastern Slavs. There was a growing prestige of Church Slavonic in all areas of writing in pre-Petrine Russia ...« (str. 195). Istovjetno je – još 1930. – o tome pisao i E. F. Kar-skij (uz navođenje i nekih brojčanih pokazatelja) »*V pozdnejših spiskah* Russkoj Pravdy, kak v étom možno ubedit'sja, prosmatrivaja niže varianty, privodimye k osnovnomu tekstu, .c.-slav-janizmi vystupajut javno.« (isp. nav. dj., str. 20).

Sažetak

1843. god. u 3. knjizi časopisa *Kolo* 'ilirskog' pjesnika S. Vraza, A. Mažuranić izdao je latinicom, s jezičnim komentarom, napomenama o grafiji i rječnikom, *Vinodolski zakon* (izdan 6. 1. 1288; dalje *V.z.*) – uz *Pravdu rusckuju* (Novgorodskij spisok 1280) najstariju kodifikaciju tradicionalnoga slavenskoga (u konkretnom slučaju hrvatskoga) običajnoga prava («dobrih starih običaja») danu u sklopu s normama novoga, donacionalnofeudalnoga, pravnoga poretka što ga slobodnim vinodolskim općinama nameću krčki knezovi Frankapani kao njihovi »domini terrae naturales«. Taj tako rano datiran spomenik hrvatskoga pravnog mišljenja nije sačuvan u glagoljskom izvorniku iz 13. st., već u mladem kurzivnom glagoljskom prijepisu iz polovice 16. st. (postoji i tzv. *Trsatski prijepis* latinicom iz 17. st. nastao prema ovom sačuvanom glagoljskom tekstu). Mažuranićevo izdanje nastalo u ozračju preporodnog zanosa hrvatskom starinom izazvalo je odmah po objavljivanju neobično intenzivno zanimanje u znanstvenoj javnosti (koje nije zamrlo sve do danas): ruski prijevod *V.z.* O. Bodjanskoga objavljen je već 1846. i od tada pa do posljednjega, kritičkoga, izdanja J. Bratulića iz 1988, *V.z.* izdan je – u izvornom obliku ili u prijevodu (ruskom, poljskom, francuskom, talijanskom, engleskom, njemačkom) – trinaest puta.

U svojoj prodromatskoj *Historiji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga* (1867) kojom je – nakon bibliografskih, kronoloških prikaza M. P. Katančića (u rukopisu), P. J. Šafařika i Š. Ljubića – obilježen stvaran početak hrvatske književne historiografije, mladi Jagić na crti jednoga anticipativnoga, metodološki originalnoga pristupa, medievalne pravne izvore, '*acta croatica*', ne prikazuje samo na razini tradicionalnoga historijskopozitivističkoga registriranja ili ocjenjivanja njihova pravno-povijesnoga i kulturnopovijesnoga značenja: on raspravljajući o tim tekstovima podiže na kvalitetno novu razinu književnokritičke, estetičke prosudbe. Za nje su to – u jednom svom dijelu – spomenici s izraženim specifičnim književnosnim, jezičnostilskim obilježjima. Suvremena je književna medievistika odlučno afirmirala Jagićev metodološki procedé prihvativši ga – uz razumljive nadopune i inovacije u skladu s recentnim interpretativnim, lingvostilističkim pristupom – kao obrazac za interpretaciju relevantnih pravnih tekstova. S takva polazišta u ovom se radu, na nekim ključnim primjerima, želi pokazati kako funkcionira stil *V.z.* i *Krčkog statuta* (dalje: *K.s.*), upozoriti na sredstva i postupke kojima su pisci ovih spomenika nastojali pojačati izražajnost i dojmljivost iskaza, povisiti – u okvirima onoga što je Jagić, još 1867, nazvao »pravnom stilistikom« – stilsku razinu, sukladno sadržaju i funkciji poruke što se pravnim tekstom priopćuje.

Elokucija, osjetljivost za adekvatan odabir retoričkih, stilskofiguralnih sredstava kao »elemenata unutrašnje strukture« izražena je napose u protokolu i eshatokolu *V.z.*, tj. onim dijelovima dokumenta (pisanoga inače u obliku isprave) koji, ipak, pružaju znatno više mogućnosti slobodnom, kreativnom jezično–stilskom obliko-

vanju od teksta zakonskih članova. Kultiviran, 'viši' stil, svečanu intonaciju pravnoga teksta, pisac npr. ostvaruje funkcionalnom uporabom poznatih retoričkostilskih sredstava poput anafore, epitetâ (i u formi apsolutnog superlativa, elativa), paregmena, kontaktnih sinonima, polisindeta, ponavljanja u enumeraciji, stilskog arhaizma (tj. uvođenja u čakavski tekst zakona i nekih sustavskih elemenata liturgijsko–književnom tradicijom posvećenoga hrvatskokrkvenoslavenskoga jezika) itd.

I u *V.z.* i u *K.s.* očituje se ona izrazita predilekcija dijela pisaca kasno srednjovjekovnih glagoljskih i zapadnoćiriliskih pravnih spomenika na hrvatskom prostoru (a to važi i za neke pisce latinskih isprava) za specifičnu subjektivizaciju pravnoga iskaza u pravnom govoru (u 1. 1.), eksklamacijom i dijalogom (što se može shvatiti kao potvrda očuvanja tradicije, kontinuiteta arhetipskoga slavenskoga običajnog pravnoga uzusa).

Uporaba 3. lica sg./pl. imperativa jedno je od autohtonih i specifičnih jezično–stilskih obilježja srednjovjekovnih hrvatskih pravnih spomenika (i samostanskih regula) na sva tri pisma (ima doduše sporadički takvih oblika i u tekstovima koji nisu pravnoga karaktera, ali se i njima nešto propisuje). Zabilježeni vrlo rano, već u tekstu *Bašćanske ploče* i *Povaljskoj listini*, ti su oblici ipak *najintenzivnije aktivirani* u *V.z.* i *K.s.* što postaje gotovo manirom, osobitim obilježjem njihove stilematike. U namjeri da pojača ekspresivnost iskaza oblikom s afektivnim nabojem koji sugerira osobnu zauzetost, iskazuje pobudu na izvršenje radnje, na *izravnu* provedbu sankcije, pisac *V.z.* ostvaruje stilizacije poput ove: »... *ako bi muž ženi zvergal hoverlicu ili pokrivaču z glave ... plati libar 50 ... od kih gospodin knez imii soldini 40 ... Da ako žena sverže pokrivaču više rečenu plača (!). 2. libre dvoru ... Ako ubo onde nisu svedoci dobri prisezi ...*« (čl. 27). Zanimljivo je – sa stanovišta stilske funkcionalnosti – alterniranje imperativa (*plati*) i prezenta (*plača*) i sl. u istom kontekstu (načelo *variatio delectat*) što je česta pojava u *V.z.* i *K.s.*

Pogodbena rečenica s označiteljem *ako* (hysl. *ašće* < stsl. *ašte*) u *protazi*, a s imperativom (= 3. l. sg./pl.), vremenskim oblikom (prezent) ili modalnom konstrukcijom u *apodozi*, prepoznatljivo je i bitno obilježje sintaktičke ustrojenosti članova *V.z.* i *K.s.* Sintaktičke formule ostvarene uvrštavanjem protaze u apodozu razlikuju se u *V.z.* i *K.s.* raznovrsnošću mogućih realizacija od onih kakve se ostvaruju npr. u članovima ćirilometodskoga *Zakona sudnoga ljudima* ili *Ruske pravde* (gdje – pored ostaloga – u *apodozi ne dolazi* imperativ u 3. licu). U raspravi se iscrpno upozorava na spomenute razlike.

Zanimljiva je – s kulturnopovijesnoga i pravno-povijesnoga motrišta – pojava interferiranja u *V.z.* pojedinih elemenata latinskoga diplomatskoga formulara (otuda i kalkovi formula, prijevodni nekih latinskih termina) s tradicionalnim slavenskim običajno-pravnim postupkom, formulacijama i terminologijom (isp. npr. *imejuć zdrave svet* – salvo habito consilio; *narediše i ukazaše* – jusserunt et ordinaverunt; *taknut u sveto evanelfe* = tacto libro evangeliorum, itd.). U završnom dijelu rada raspravlja se, u osnovnim crtama, o hrvatskoj književno-jezičnoj dijakroniji, o funkcionalnostilskoj diferencijaciji kao rezultat koje je pored visokoga stila, normiranoga crkvenoslavenskoga jezika hrvatskoga tipa – namijenjenoga liturgijsko–biblijskim i (do u 2. polovicu 14. st.) neliturgijskim tekstovima – konstituiran i osobit, hibridni, čakavsko–crkvenoslavenski jezično–stilski izraz. Nastao je i kontinuirano kultiviran kao samobitna stilizacija: nijansiran spoj žive, čakavske, govorne riječi, starohr-

vatske običajne pravne fraze i terminologije, sa zamjetnim tragovima (formule, kal-kovi) latinskoga diplomatskoga formulara. Taj je hibridni jezik u funkciji nadregionalnoga, jedinstvenoga medija pisane, zakonsko–pravne prakse (i inskripata) dokumentiran spomenicima nastalima na crti Kvarner–Vinodol–srednja Dalmacija, od *Bašćanske ploče* s razmeđa 11/12. st., preko *Povaljske listine*, *natpisa Povaljskoga praga* i *Vinodolskoga zakona* do samog početka 14. stoljeća od kada nastupa drugi period u kojem će pravni tekstovi biti beziznimno pisani čakavštinom oslobođenom crkvenoslavenskih fonoloških, morfoloških i leksičkih sustavskih crta. Autor upozorava i na osobitosti razvoja i razlike u jezično–stilskom oblikovanju zakonsko–pravnih tekstova koji obilježavaju situaciju u hrvatskoj (glagoljaškoj) sferi i onu u domeni ćirilskih pismenosti slavenskoga Juga i Istoka.

Summary

SOME CHARACTERISTICS OF LANGUAGE AND STYLE OF THE STATUTE OF VINODOL (1288) AND THE KRK (VRBNIK) STATUTE (1388)

In 1843 in the 3rd book of the journal *Kolo* edited by the Illyrian poet S. Vraz, A. Mažuranić published the *Statute of Vinodol* (issued on the 6th Jan. 1288; later *S.V.*) in the Latin script with language commentary, notes on orthography and a dictionary. It is after *Pravda ruskaja* (Novgorodskij spisok 1280) the oldest codification of the traditional Slavic (in this case Croatian) common law (»good old customs«). It is published together with the norms of the new donational, feudal legal system which is imposed by the Frankapans, the princes of Krk, on the free Vinodol municipalities which were their »domini terrae naturales«. This early monument of the Croatian legal thought has not been preserved in its Glagolitic original from the 13th century, but in a more recent copy written in cursive Glagolitic script from the middle of the 16th century (there exists also a so called *Trsat copy* in the Latin script from the 17th century which is based on this preserved Glagolitic text). Mažuranić's edition which appeared in the atmosphere of euphoric interest for Croatian history created by the Illyric Movement immediately provoked great interest in the scientific circles (which lasts till the present day): the Russian translation of *S.V.* by Bodjanski was published as early as 1846, from that time till the last critical edition by J. Bratulić in 1988 *S.V.* had been published in the original form or in translation (Russian, Polish, French, Italian, English, German) thirteen times.

In his prodromal *Literary History of the Croatian and Serbian Peoples* (1867) which after bibliographical, chronological descriptions of M. P. Katančić (in manuscript), P. J. Šafarik and Š. Ljubić marks the real beginning of the Croatian literary

historiography, young Jagić in an anticipatory, methodologically original approach describes mediaeval legal documents »*acta croatica*« not only on the level of traditional historic and positivistic registration or evaluation of their legal-historical as well as cultural-historical meaning: he rises the discussion of these texts on a qualitatively new level – the level of literary criticism and esthetic judgement. In his opinion these texts are in some of their parts monuments with marked specific literary and stylistic features. Modern literary mediaeval studies have decidedly affirmed Jagić's methodological procédé accepting it with understandable additions and innovations due to the recent interpretative linguo-stylistic approach as a model for the interpretation of relevant legal texts. With this approach as a starting point the author tries to show on some key examples the function of the style of *S.V.* and the *Krk Statute* (later *K.S.*), the methods and procedures by which the authors of the monuments tried to increase the expressiveness and impressiveness of their statements to elevate – by means of what Jagić as early as 1867 called »legal stylistics« the stylistic level, in accordance with the content and function of the message conveyed by the legal text.

Elocution, the sensitivity for the choice of adequate rethoric elements and figures of speech as »elements of internal structure« is especially obvious in the protocol and the eschatocol of *S.V.*, i.e. in the parts (written otherwise in the form of a document) which allow more freedom and creativity of language and style than the text of legal paragraphs. The writer for example realises a cultivated, dignifies style and solemn intonation of the legal text by functional use of the well-known rethorical and stylistic methods as anaphora, epithet (in the form of absolute superlative, elative), paregmenon, contact synonyms, polysyndeton, repetition in enumeration, stylistic archaisms (i.e. introduction of some systematic elements of the Croatian Church Slavonic, the language consecrated by liturgical and literary tradition into the Čakavian legal text) etc.

S.V. as well as *K.S.* shows an obvious predilection of some Croatian writers of late mediaeval Glagolitic and Western Cyrillic legal documents (this is also true for some writers of Latin documents) for specific subjektivization of legal expression in legal speech (in the 1st person), by exclamation and dialogue (this can be taken as an attempt to preserve tradition and continuation of archetypal Slavonic common legal code).

The use of the 3rd person sg./pl. imperative is one of the autochthonous and specific stylistic characteristics of Croatian legal documents (monastery rules) in all three alphabets) these forms however also appear sporadically in non-legal texts but only when something is prescribed in them). Although they appear already in the text of the *Baška Stone Tablet* and the *Povlja Charter*, these forms are *intensely activated* in *S.V.* and *K.S.* where they become almost a manner, a special feature of their stylematics. Wanting to increase the expressiveness of the statement with affective charge which suggests personal busyness, expresses incentive to fulfill the action, to carry out the sanction *directly*, the writer uses stylizations as: »... ako bi muž ženi zvergal hoverlicu ili pokrivaču z glave ... *plati* libar 50 ... od kih gospodin knez *imii* soldini 40 ... Da ako žena sverže pokrivaču viši rečenu plača (!) 2. libre dvoru. Ako ubo onde nisu svedoci dobri *prisezi* ...« (par. 27). Alternations

of the imperative (*plati*) and present (*plaća*) and the like in the same context (the principle *variatio delectat*) which are frequent in *S.V.* and *K.S.* are interesting from the point of view of stylistic functionality.

Conditional sentences with *ako* (CrSl. *ašće* < Old Church Slavonic *ašte*) in the *protasis* and with the imperative (3rd person sg/pl), tense form (present) or modal construction in the *apodosis* are a recognizable and important syntactic characteristics of the paragraphs of *S.V.* and *K.S.* Syntactic formulas realized by the introduction of the *protasis* into the *apodosis* are different in *S.V.* and *K.S.* where they have various possible realizations from those in for example paragraphs of the Cyrillo–Methodian *Zakonъ sudnyj ljudemъ* or *Pravda russkaja* (where for example in the *apodosis* the imperative *does not occur* in the 3rd person). In this paper these differences are analysed in detail.

The interference of certain elements from Latin diplomatic forms (loan translations of some formulas, translations of certain Latin terms) with traditional Slavic procedures, formulations and terminology of the common law (cf. e.g. *imejuć zdrave svet* – salvo habito consilio; *narediše i ukazaše* – jusserunt et ordinauerunt; *taknut u sveto evanelje* – tacto libro evangeliorum, etc.) in *S.V.* is interesting from the cultural–historic as well as legal–historic points of view. At the end of the paper the author gives a broad outline of the diachrony of the Croatian literary language, the functional and stylistic differentiation the result of which is not only high style, the normed Old Church Slavonic of the Croatian type for liturgical and biblical (till the second half of the 15th century) as well as nonliturgical texts, but also a special mixed Čakavian–Church Slavonic language expression and style. It was created and continually cultivated as a special stylization: a nuanced combination of the living, Čakavian spoken word and Old Croatian common law phraseology and terminology with noticeable traces (formulas, loan translations) of the Latin diplomatic formula. This hybrid language as the supraregional, unique medium of the written legal practice (and inspirations) was documented by monuments which originated on the line Kvarner – Vinodol – Central Dalmatia; beginning with *the Baška Stone Tablet*, dating from the turn of the 11th/12th centuries, continuing with *the Povelja Charter* and *the inscription on the Povelja Threshold* and *S.V.* to the very beginning of the 14th century which marks the beginning of another period when legal texts would be always written in Čakavian freed from Church Slavonic phonological, morphological and lexical systematic traits. The author draws attention to the characteristics of development and differences in language and style of legal texts in the Croatian (Glagolitic) sphere and those in the domain of the Cyrillic literature of the Slavic South and East.

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 15. veljače 1990.

Autor: *Eduard Hercigonja*

Filozofski fakultet

Zagreb